

ALEXANDER HEINRICH NEUSI OSA EESTI RAHVALUULETEADUSE AJALOOS

Eduard Laugaste

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

Iga teadusala arendamisest võtavad osa inimesed, kelle töö tähendab suuremat või vähemat sammu edasi ja kelle jõupingutuste tulemused moodustavad vaheastme uutele saavutustele. Näiliselt tagasihoidlik A. H. Neus täidab olulist kohta eesti rahvaluuleteaduse ajaloos.

Neus elas ja tegutses eesti rahvale raskel pärisorjuse seadusliku kaotamise perioodil, mil talupoeg vabastati ilma maata ja mõisnikul oli vaba voli temalt maa eest meelevaldselt renti nõuda. Neusil tekkis teaduslik huvi rõhutat talupojaklassi loomingu vastu ning ta pühendas kogu oma elu selle uurimisele. Tema suur tunnustus eesti rahvaluulele osutus tähtsaks ka rahvusliku liikumise ajal (seda eriti Fr. R. Kreutzwaldi kaudu) ja progressiivsete kultuuritegelaste meelest pidi rahva vaimne loomingu tõestama võõrastele eestlase kultuurivõimeid ning eestlases eneses äratama iseteadvust. On tähelepandav, kuidas sidemete tihene mine Neusi ja Kreutzwaldi vahel ergutas viimast intensiivsemale tööle rahvaluule alal. Neusi poolt esitatud küsimused nõudsid Kreutzwaldilt oma teadmiste väljatoomist ning täiendavate andmete hankimist ja nende sõnastamist Neusi abistamiseks. Ka sel kombel sai Neusi töö äratavaks eeskujuks noorematele, nii J. Hurdale ja M. J. Eisenile nende tegevuse algul ja hiljem teistelegi. Saksamaal, Skandinaavias ning Soomes suutsid Neusi rahvalauluvihikud kaua aega olla eesti rahvaloomingu tutvustajaks teadlastele ja teistele rahvaluuleharrastajatele.

Milliseks oli rahvaluuleteaduse olukord kujunenud 19. sajandi esimeseks pooleks?

A. Th. Helle ja A. W. Hupel tõid oma teostes mitusada vana sõna ja mõistatust küll keelenäidetena, küll praktiliseks kasutamiseks. Chr. H. J. Schlegel oli oma reisikirjades rahvaluule muude liikide kõrval trükkunud rohkesti laule koos vaimustusest hõõgivate tutvustuste ja selgitustega. A. F. J. Knüpffer kirjutas

isiklikult üles palju rahvalaule Kadrinast ja selle ümbrusest. Tema juba sel ajal kuulsat käsikirjalist kogu arvestasid ja kasutasid kaasaegsed — eesti rahvalaule kõrgelt hindav Kr. J. Peterson kopeeris sellest 24 paremat varianti, saanud need kasutamiseks J. H. Rosenplänteri kaudu.¹ Vastavalt selleaegseile huvisuundadele pöördus Peterson mütoloogia poole ja tõlkis rootsi keelest saksa keelde Kr. Gananderi «Soome mütoloogia», mille mõjul sugenes Vanemuisega seotud pseudomütoloogia eesti kultuuriloosse, seda enam, et tõlkija oli täiendanud Gananderi andmeid eesti rahvalaulude vahelelisamisega. Tõlge ilmus Rosenplänteri «Beiträge» XIV vihikus 1822. aastal. K. J. Petersoni tehtud Gananderi «Soome mütoloogia» tõlke alusel tekkinud pseudomütoloogilised mõisted käivad läbi ka Neusi teaduslikust loomingust. Neus arvestas neid kui ehtsaid rahvapäraseid mõisteid ja kasutaski sellistena. J. H. Rosenplänteri «Beiträge» oma kahekümnes numbris (1813—1832) tõi suure hulga rahvalaule mitmelt kaastöoliselt, nende hulgas Rosenplänterilt endalt 57 laulu VII vihikus. Selles väljaandes ilmusid ka esimesed eesti muinasjutud eesti keeles. Kreutzwald oli alustanud rahvalaulude üleskirjutamist, ja 1820. aastail noteeritud tekstid moodustavad tema üleskirjutuste paremiku. Faehlmann käis üliõpilasaastail rahvaluulejahil, saagi hulgas leiduvad Kalevipoja-muistendid.² Juba 30. aastail kerkis mõte nii laulude kui ka muistendite (nende hulgas Kalevipoja-muistendite) kogumisest ja avaldamisest, et neid hävinemisest päästa ja maailmale teatavaks teha.³ Rahvaluule kasutajate hulgas seisis ka Schultz-Bertram, kes samal ajal juhtis Fr. Schlateri maalima Kalevipoja-muistenditega seotud kohti. Ta oli ka üks «Kalevipoja» loomisele õhutajaid.⁴ Dr. Bertramilt on säilinud ka rahvalaulude käsikirju. Rahvalaulud on materjaliks olnud ka tema eeposele «Vomba-Viido». Esimesena avaldas lühikese kokkuvõtliku Kalevipoja-muistendite valiku Jõelähtme pastor Schüdlöffel 1836. a. «Inlandis».⁵ 1818. aastast dateeritakse A. H. Neusi eesti rahvalaulude kogumise algust. Aga ta tegeles ka muinasjuttudega, tõlkides neid saksa keelde ja avaldades ajakirjas «Inland».⁶ Faehlmann lõi rahvapäraste ainete kokkusulatamise teel «Soome mütoloogia» motiividega ning isikliku fantaasiaga kaheksa saksa-keelsest kunstmuistendit, mida hakkas avaldama 1840. a.

¹ M. Lepik, Kristjan Jaak Petersoni käsikirjad ja kirjad. — Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed I, Tallinn 1958, lk. 263; Kr. J. Peterson, Laulud, päevaraamat ja kirjad, Tartu 1922, lk. 170.

² E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast, Tallinn 1959, lk. 77—94.

³ Fr. R. Kreutzwald, Friedrich Robert Faehlmanni elu. — Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 39.

⁴ E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast, lk. 95—111.

⁵ Sealsamas, lk. 70—77.

⁶ Das Inland 1839—1841; 1847; 1849 jm.

Oma esimesed sammud astusid kõik need mehed üksteisest sõltumata, kokkupuutesse viis neid alles ühine töö.

19. sajandi esimesel poolel tekkis ka kaks kirjanduslikku organisatsiooni: 1817. aastal asutati J. W. L. Luce algatusel Kuresaare Kirjanduse Selts, ülesandega eesti kirjanduse, rahvaluule ja keele arendamine. Palju ei suutnud see korda saata peale originaalmaterjali kogumise, osa kogutust on aga lootusetult kaduma läinud. Teaduslike küsimuste organiseeritud arutlemine elavnes Tartus 1830. aastate algul vestlusringi tekkimisega ülikooli nooremaid õppejõududest ja linna intelligentsist. Sellest ringist muudeti 1838. aastal Fr. R. Faehlmanni algatusel üks sektsioon iseseisvaks teaduslikuks organisatsiooniks Õpetatud Eesti Seltsi nime all. Selts tegutses rohkem kui sajandi, kogudes ka rahvaluulet, avaldades uurimusi rahvaluule alal ning organiseerides «Kalevipoja» koostamist ning trükkimist. Mõlemate seltside eksistents ja tegevus võisid olla eeskujuks 1842. a. Tallinnas rajatud Eestimaa Kirjanduslikule Ühingule.⁷

Tartu ja Tallinna meeste töö kujunes eriilmeliseks. Tartu literaadid kasutasid rahvaluulet ümbersulatatult (Faehlmann ja Kreutzwald) rahvuspoliitilise võitlusvahendina feodaalsete rõhujate vastu, Tallinnas püüti puhtteaduslikule tegevusele alust rajada ja materjale selle eesmärgiga koguda, publitseerida ning mõnevõrra üldistusigi leida. Tallinna meestel (Neus, Wiedemann jt.) olid head sidemed ka välismaa teadlastega ja oluliselt nende kaudu pääses andmeid siinsest tegevusest väljapoole ning imbus väliseid mõtteid ja andmeid ka siia.

19. sajandi algul polnud veel kuigi palju neid, kes talupojaluulet oleksid kõrgelt hinnanud. Vähesed olid tuttavad Herderi hinnangutega rahvaluule väärtuste kohta üldse, Goethe⁸ rahvaluuletõlgetega, Grimmide muinasjutukogu ja uurimustega, palju polnud ka neid, kes olid lugenud Chr. H. J. Schlegeli vaimustuseavaldusi eesti rahvaloomingu aadressil. Ja sõrmedel lugeda oli, kes siin rahvateaduslike küsimustega tegelesid või nende vastu huvi tundsid. Tähelepanu rahvaluulele pöörasid ja innustust sellega tegelemiseks järelepõlvedelegi andsid edasi need vähesed Tartu ja Tallinna teadlased ja kultuuritegelased. Neus oli esimene, kes Chr. H. J. Schlegeli reisikirjad ja neis avaldatud mõtted eesti rahvalaulust avalikkuse ette tõi ning neid interpreteeris.

⁷ J. H. Rosenplänter, Beiträge IV, lk. 71 jj.

⁸ Goethe ja Herderi osast omal ajal ja nende mõjust kaasaegsele vt. ligemalt H. Lohre, Von Percy zum Wunderhorn, Berlin u. Leipzig 1902, lk. 61 jj. Need mõjud küündisid kindlasti Neusini.

Kuidas hinnati rahvalaulu siis? Rahvalaulud üteldi olevat «rahva vaimu pilt ja pitsat», «hinnalised ained natsiooni vaimu ja ajaloo jaoks». Nad olevat teatavail aegadel ja olukordades rahva keskel üldiselt kasutamisel ja neid lauldavat vaimustusega. (J. P u l i k o w s k i, Geschichte des Begriffes Volkslied im musikalischen Schrifttum. Ein Stück deutscher Geistesgeschichte, Heidelberg 1933, lk. 31 jj.).

See lõi tugeva vastukaalu eitavaile seisukohavõttudele A. W. Hupeli grammatikas eesti rahvalaulude kohta. Need avaldused olid kindlasti omajagu kõlapinda leidnud. O. W. Masingu küllalt selgesti väljendatud rahvalaulu eitus tema kirjavahetuses jäi vist küll ainult Rosenplänteri teada.⁹

Ei Neus ega Kreutzwald saanud kasutada talupoegade või nende hulgast tõusnud intelligentsi abi rahvaluule kirjanemisel, nagu seda abi peamisena oma töös kasutas dr. Jakob Hurt 1880. aastaist peale. 19. sajandi esimesel poolel ei tundnud talupoeg veel sel määral kirja, hea, kui ta veeris lugemist, ja talupojaonnist tõusnud koolmeistreid oli ainult üksikuid. Sellepärast jäi ka Kreutzwaldi üleskutse 1843. aastal oluliselt vastukajata. Üksikud pastorid võitlesid mõnevõrra koolide arendamise eest, enamik aga pidas küllaldaseks, kui ema voki juures talupojalapsele õpetab kätte katekismusest viis peatükki. Ka tuntud keeleteadlane Eduard Ahrenski on väljendanud ühel sinodil 30. aastail: hariduse andmisega maarahvale ärgu mindagu kaugele, kirjutamisoskus olevat tavalisele talupojale liigne.¹⁰

Talurahvahulkades elav potentsiaalne tung hariduse poole viis selleni, et sajandi teisel poolel osati üsna laialt nii lugeda kui ka hädapäraste vajaduste rahuldamiseks kirjutada. See oskus tuli siis kasuks ka rahvaluule kogumisel.

Alexander Heinrich Neusi eluloo kohta on kasutada kasinad andmed. Kõige täielikum on Tallinnas ja Haapsalus õpetajana töötanud balti-saksa ajaloolase ja etnoloogi Carl Russwurmi nekroloog. Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamatus 1876. a.¹¹, varem oli ilmunud lühike elulugu kaasaegselt Jegór v. Siversilt.¹² J. F. v. Recke ja K. E. Napiersky «Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland» ja sellele Th. Beise koostatud jätk annavad lühidalt eluloodaatumid ja bibliograafia. Peamiselt nende alusel kirjutab A. Raag artikli «Eesti esimene tähtsam folklorist»¹³ — Neusi 50. surmapäeva mälestuseks. Sama põhiallikat kasutas ka M. Kampmaa oma kirjandusloos.¹⁴ Palju ei lisa Russwurmile V. Reiman.¹⁵ Ise-

⁹ Vrd. näit. O. W. Masingu kirjad Rosenplänterile 1818. a.

¹⁰ Vt. H. Speer, Zur Entwicklungsgeschichte des Estländischen Bauernschulwesens im 19. Jahrhundert. — Sitzungsberichte d. Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in Riga, Riga 1936, lk. 75—89.

¹¹ C. Russwurm, Alexander Heinrich Neus. — Sitzungsberichte d. GEG 1876, lk. 118—125. — See on nekroloog, mis kanti ette 17. (29.) märtsil 1876. a. Eestimaa Kirjanduslikus Ühingus ja ilmus ajalehes «Neue Dörptsche Zeitung» 1876.

¹² Deutsche Dichter in Russland. Studien zur Literaturgeschichte, Berlin 1855, lk. 265—266.

¹³ Eesti Kirjandus XX (1926), lk. 65—77.

¹⁴ M. Kampmann, Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu, Tartu 1933, lk. 19—20.

¹⁵ V. Reiman, Kullakaevajad. — Kivid ja killud I, Tartu 1907, lk. 49—51.

seisvam on Juta Inglisti artikkel «Eesti biograafilises leksikonis». Oluline allikas Neusi eluloo ja tegevuse tundmaõppimiseks on tema kirjavahetus Kreutzwaldiga, mis 1956. a. muutus eestikeelses tõlkes kättesaadavaks.¹⁶ Peamiselt neile allikaile toetub järgneva käsitluse biograafia osa.

A. H. Neus sündis Tallinnas riigisakslase pojana 26. XII 1795 (6. I 1796). Isa Jakob Peridon Neus oli sisse rännanud Saksimaalt, elukutselt kunstnik, hoole ja tööarmastuse tõttu lugupeetavaks joonistusõpetajaks, maalijaks ja kuldajaks tõusnud. Peale Alexander Heinrichi kuulusid perekonda veel tema kaks õde, kes surmani jäid venna eest hoolitsejaiks. Tulevase õpetlase ja õpetaja noorus on peitunud veel hämarusse. Teame vaid, et ta 1814. a. lõpetas Tallinna gümnaasiumi ja siirdus siis Tartu ülikooli õppima teoloogiat¹⁷ ja selle kõrval ka filosoofiat ja keeleteadust. Siin on süvenenud tema huvi ka eesti keele vastu, mida omakorda elavdas sõprus Fr. R. Kreutzwaldiga. Mida noorel mustakuumeheks pürgijal oli kõrgema kooli seinte vahel kuulata filosoofilistest või filoloogilistest ainetest, seda saame teada trükitud loengute kavadest (Verzeichnis der halbjährigen Vorlesungen 1814—1817): professor G. B. Jäsche luges vana ja uuema filosoofia ajalugu (Kantist tänapäevani) ja moraalifilosoofiat; prof. K. Morgenstern sissejuhatust esteetikasse, kreeka ja rooma klassikuid, Horatiuse satiire ja epistleid, Sophoklese «Kuningas Oidipust»; vene keele ja kirjanduse prof. A. F. Vojeikov slaavi-vene keelt võrdlevalt ladina ja prantsuse keelega, vene keele lauset ja tõlkimist vene keelde, üldise eepilise luule mõistet (Aeneiidid, Henriaad jt.) ja suuremate vene kirjanikkude biograafiaid (Levitski, II köide, lk. 353). Läti keelt õpetas Tartu gümnaasiumi direktor Rosenberger, eesti keelt v. Roth, 1817. a. sügissemestrist L. W. Moritz, kes alustas põhja- ja lõuna-eesti grammatika õpetamisega ja nõudis kuulajailt ka harjutusi. Küllap siis üliõpilane Neus kuulas mitutki neist loenguseeriaist. Mõju, mis need loengud avaldasid, oli küllap siis suurem kui teoloogide oma. Ja kes siis oleks teadnud arvata, et kõrvalharrastus muutub mehe elutöök ja pastoritalaar jääb selga tõmbamata.

1817. a. lõpetas Neus ülikooli, töötas 1818. aastast alates koduõpetajana Hageri Adila, Kose Oru mõisas ja vist ka Lään-Nigulas 1820. aastani, et siis juba täielikult pedagoogiametile pühenduda. 29. juulil 1820 sai Neus Paldiski kreiskooli asendusõpetajaks, 1. septembril selle inspektoriks, 27. okt. 1821 lahkus ta Paldiskist ja sai Haapsalu kreiskooli inspektoriks, astudes ame-

¹⁶ Fr. R. Kreutzwaldi ja A. H. Neusi kirjavahetus. — Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II. Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele 1847—1866, Tallinn 1956, lk. 9—225.

Märkus. Järgnevalt tsiteeritakse kirju ainult nende kuupäeva märkimisega.
¹⁷ A. Hasseblatt, G. Otto, Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat, Dorpat 1889.

tisse 3. nov. 1821.¹⁸ Haapsalu kaheklassiline kreiskool avati 22. juulil 1805 15 õpilasega, oli väike õppeasutus — 1837. aastal olnud koolis õpilasi 13. Üldse oli koolist läbi käinud ajavahemikus 1805—1837 192 õpilast. Seisuste järgi oli siin aadli, vabadikkude, kaupmeeste, käsitööliste ja talupoegade lapsed, viimaseid 20, seega 10,4%. Kreiskooli üheks ülesandeks oli ettevalmistamine gümnaasiumile. Õpilaste väike arv koolis võimaldas süveneda üksikute iseloomusse ja võimetesse, mis lõi eduka aluse efektiivseks tööks ja võimaldas ka õpilasi hoida töö juures. Lõpetanuist on osa siirdunudki gümnaasiumi, osa omandas ka kõrgema hariduse, enamik jäi siiski praktilisele alale — kaupmeheks, käsitööliseks, sõjaväelaseks jm.¹⁹

Kreiskoolis oli ette nähtud kaks õpetajat, kumbki õpetas oma ainerühmas. Üks andis usuõpetust ja kirikulugu, kodanikuõpetust, grammatikat, ilukirja, stilistikat; gümnaasiumi siirdujaile õpetati ka ladina ja saksa keele lugemist ja kirjutamist. Teise ülesandeks jäi õpetada aritmeetikat, geograafiat, ajalugu, geomeetriat, loodusteadust ja tehnoloogiat.²⁰ Võib arvata, et Neus õpetas esimese rühma aineid, nende hulgas siis ka ilukirja. Neus olnud asjalik oma ülesannetes, heatahtlik ja õiglane, mistõttu töö tulemused olid tähelepandivad. Paljudel endistel õpilastel oli põhjust olla talle tänulik edaspidises eluski. Hoolsa ja ennastsalgava tööga viinud Neus kooli õitsele. Temaaegseist õpilasist nimekamaid on 1828. a. sündinud Kullamaa köstri poeg Gustav Hirsch, kes, saanud meditsiinilise hariduse Peterburi sõjaväe arstiteaduslikus akadeemias, töötas sõjaväearstina ja keisrite ihuarstina, on ühtlasi mitme arstiteadusliku artikli autor ning avaldanud artikleid ka «Perno Postimehes». Teine nimekas Neusi õpilane, 1805. a. Haapsalus kohtukirjutaja pojana sündinud F. J. Wiedemann kujunes teenekaks keeleteadlaseks ja folkloristiks, keda tunneme ka progressiivsete vaadetega ühiskonnategelasena. Neusi ametitruudusest ja kohusetundlikust tööst kõnelevad paljud aruanded kubermangu koolidirektorile ja Neusi koostatud eeskujulikud raamatunimestikud kooli raamatukogule. Raamatukogu oli Neusi teine lemmik, mille täiendamiseks polnud tal kahju lisada ostusummasid omaenda taskust.

Haapsalus abiellus Neus, aga abielu kujunes õnnetuks ja lahutus tuli varsti.

¹⁸ C. Russwurm, Nachrichten über die Schulen zu Baltischport und Leal, Reval 1864, lk. 10.

¹⁹ H. Neus, Nachrichten von den öffentlichen Schulen zu Hapsal, Reval 1837; N. Rehbinder, Die Geschichte Hapsals 1228—1865. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte für das grössere Publikum verfasst, Riga 1865, lk. 58.

²⁰ Statuten der Lehr-Anstalten, welche den Universitäten untergeordnet sind, Dorpat 1804.

Haapsalus töötas Neusiga samaaegselt ka mõningaid silmapaistvaid kirjanikus-, kultuuritegelasi ja teadlasi, nagu W. Rehbin-der jt. — seega oli vaimseks tegevuseks vajalik atmosfäär mõnevõrra olemas.

Haapsaluga on tegelnud Neus veel pärast, kui ta oli sealt juba lahkunud. Ta kirjutas artikli «Die Geschichte Hapsals im Umriss», mis ilmus ajakirjas «Das Inland» 1852, nr. 26 ja 27. Nissi kihelkonna ajaloost kirjutas ta samuti ajakirjas «Das Inland» 1854, nr. 46, vg. 757—762.

1835. a. tabas Neusi silmahaigus, tema nägemine nõrgenes. Tervise parandamine välismaal leevendas olukorda lühikeseks ajaks. 1. XII 1841 raskenes silmahaigus uuesti ja Neusil tuli parimas töömehe-

eas 21. I 1842 minna erru täispalgalise pensioniga. Elama asus ta Tallinna, mis jäi siitpeale tema püsivaks elukohaks 35 aastaks, lühemaajaliste äraolekutega 1854. a. sõjapaos Riisiperes ja 1965. a. suvel Paides. Ta hakkas töötama teaduse alal, milleks oli ettevalmistusi teinud juba üliõpilasena ja milleks sädeme kustumata hoidnud ka pedagoogitegevuses. Peatööks kujunes nüüd eesti rahvalaulude ja mütoloogia ning kohanimede uurimine, milles tal on ka järelpõlvedele huvitavat pärandada. Mehe töövisadust ja püsivust imetleme seda rohkem, et ta nägemine üha halvenes ja kirjatöö seetõttu oli vaevarikas. Kalligraafiline käekiri, mille ridu on aidanud joonlaud sirge hoida, pole tunnistus pedandist, vaid oma erialasse lugupidavalt suhtuvast teadlasest ja esteedist, kelle luulemeel ammutas elamusi allasurutud eesti talupojarahva laulu- ja luulekunstist. 12. detsembril 1851 kirjutas Neus Kreutzwaldile, et ta ainult päevavalgel saab töötada paar tundi päevas. Ja kuus aastat hiljem:

«Teie annate mulle aga andeks, kui kuulete, et ma peaaegu sinnamaani olen jõudnud, kus enam üldse ei tohi kirjutada. Minu silmade seisukord on niivõrd iseäralik, et mul kirjutamine, eriti ärakirjutamine, peapööritust tekitab ja maosudme närvidele

A. N. Neus
(1796—1876)

mõjub. Ma ei tea, kas olen Teile juba kirjutanud, et nüüd pärast Marienbadi tervisevee kuuri kõige kangemgi ülestikku lükatud klaasidega lornjett, mille läbi asjad igale teisele kõige väiksemad paistavad, minule neid eriti hommikutundidel neli korda suuremana näitab. Ja ometi võin ma päevavalgusel ikka veel näha ja lugeda, pean aga endale kõik väga silma lähedale tõstma.»²¹ Ja edasigi kõneles ta oma rasketest tervishäiretest, ometi ahastuses halisemata.²²

Tema eest hoolitses pidevalt üks õdedest. Neus aga elas üle mõlemad õed ja jäi elu lõpul täiesti üksikuks. 1871. aastal kirjutas F. A. Schiefner Fr. R. Kreutzwaldile: ka Neusi kuulmine halvenevat üha.²³ Ja varsti kurdistus ta täielikult, olles nüüd nagu elusalt maetud, oma saatust nurinata taluv töömees, keda vahetevahel käisid vaatamas mõned tema vähestest sõpradest. Tööala, mis teda kogu elu oli sidunud, köitis viimaseil tundidelgi. Peale selle, et ta pidevalt oli kinkinud Eestimaa Kirjandusliku Ühingu raamatukogule raamatuid, pärandas ta seltsile väärtpaberites 5000 rubla²⁴; teine summa oli määratud Õpetatud Eesti Seltsile Tartus.

Neus suri Tallinnas 22. II 1876.

Neusi loov tegevus algas tagasihoidlikkude luuletuste avaldamisega üliõpilaspõlves 1816. a.²⁵ 1818. a. ilmus kalendrilis as paar saksakeelset isikliku elamuse luuletust soneti vormis ja tolle aegschi saksa luulemaneeris²⁶, ühe luuletusega esines ta C. E. Raupachi «Inländisches Museum'is».²⁷ 1828 ja 1830 andis Neus välja balti-saksa luuleantoloogiat «Inländischer Dichtergarten» (Inländische poetische Blumenlese), millest 1830. a. ilmunu sisaldab 13 autorit, nende hulgas Neus 8 luuletusega, sisult samuti magusarmsad romansid ja lembelüürika (osalt välistel eeskujudel)²⁸, nagu aeg-ajalt hiljem mujalgi (ajakirjas «Das Inland», «Revalsche Almanach», Rehbinderi «Musenalmanach»). Tema luuletajategevuse vaatlus pole praeguse kirjutuse ülesanne, ainult niivõrd pälvib see mainimist, kui võrd see võis täita eelharjutuste osa eesti rahvalaulude tõlkimiseks. Edasi ilmus temalt mitmesuguste kirjandusteoste tõlkeid (Tacitus Germania, Tallinn 1826). Tutvunud

²¹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 8. VI 1857.

²² A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 13. I 1858.

²³ F. A. Schiefner Fr. R. Kreutzwaldile 13. (25.) VII 1871. — Fr. R. Kreutzwaldil kirjavahetus III, lk. 464.

²⁴ K. Robert, Eesti NSV TA Keskraamatukogu koosseisu kuuluva Eestimaa Kirjandusliku Ühingu raamatukogu ajalugu, Tartu 1962, lk. 68. (Diplomitöö. Käsikiri TRU eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.)

²⁵ N. Rehbinder, Die belletristische Literatur der Ostseeprovinzen Russlands von 1800 bis 1852, Dorpat 1853.

²⁶ Neujahrsangebinde für Damen, [Tartu] 1818, lk. 123—128.

²⁷ C. E. Raupach, Inländisches Museum I, 1 (1820), lk. 90—93.

²⁸ Teost hindas kõrgelt pseudonüüm Polycarp F. Schleicheri ajakirjas «Esthona» 3. XII 1828, nr. 6, lk. 47.

rootsi kirjandusega, sai ta sealt äratust rootsi suure romantiku P. D. Atterbomi (1790—1855) romantilis-dramaatilise luuleteose «Öndsuse saar» (1824, 1827) saksa keelde tõlkimiseks, mille mõlemad köited ilmusid Leipzigris 1831 ja 1833. Tõlkest ilmus osi ajakirjanduses juba 1829. a.²⁹ See omakorda näitab Neusi tugevat kallakut romantikale ja sentimentalismile. Atterbom oli rootsi filosoofia- ja esteetikaprofessor, asutas kirjandusliku ühingu «Auroraförbundet», formuleeris 1810. a. rootsi romantika programmi, kirjutas peale romaanide ka lüürilisi laule ja muinasjutumänge. Tutvumine Atterbomi töödega on väga oluline Neusi arengus. Atterbomi lillilüürika mõjul on Neus kirjutanud ka oma luuletuse «Lilie».³⁰

Pedagoogiteed alustav noormees oli juba jõudnud tõlkida 8 eesti rahvalaulu saksa keelde ja avaldada need A. Oldekopi ajakirjas «St. Petersburger Zeitung» II (1823). Need pole tema enda, vaid teiste kogutud tekstide tõlked, näit.: «Oh seda elu ja õnne», «Kits kile karja», «Paista, päike!» jt.

1836. a., käsitledes eesti rahvaluulet väljaandes «Dorpater Jahrbücher» V, tõlkis ta saksa keelde 9 tema enda ja Jahni kogutud laulu Lääne- ja Harjumaalt ja avaldas need koos eestikeelse tekstiga. 7 neist leidub Neusi käsikirjalises kogus (nr-d 6, 8, 11, 18, 84, 165, 166).³¹

Töötamine eesti rahvaluule alal viis Neusi ka müütide ja muistendite juurde, ta huvitus põhjarahvaste loomingust üldse, uuris «Edda» laulu ja islandi saagaid, tutvus põhjalikult nende kohta sel ajal leiduva kirjandusega, ja nagu näitavad tema lühiaurimused ning säilinud käsikiri, kasutas paralleelideks oma teadmisi skandinaavia mütoloogiast. Haapsalus elades tutvus Neus ka saarte ja Noarootsi rootslastega, mis samuti pakkus talle uurimismaterjali. Laulude kõrval kogus ta eesti muinasjutte ja muistendeid. Oma muinasjutuhuvi väljendas ta ka Kreutzwaldi muinasjutte lugedes. Ta kirjutas, et talle muinasjutud juba lapsena meeldinud. Vanaema on talle muinasjutte jutustanud ja ta on neid, olgugi nad juba peas, üha kuulda tahtnud. Koduõpetajana andnud ta kuueaastasele tütarlapsele Grimmide kolm muinasjuttu lugeda. Nende abil ongi laps lugemise selgeks saanud. Nii olnud muinasjuttudest ka pedagoogiline kasu.³² Saksakeelses tõlkes avaldas Neus eesti muinasjutte ajakirjas «Das Inland» 1847, 1849, 1854 ja «Illustrierter Revaler Almanach» 1856, 1857. Neist paljud on võetud Knüpfferi kogudest. 1854. a. avaldas ta näiteks muistendilise lõpuga muinasjutu jänese lõhkise moka tekkimisest.³³

²⁹ F. Schleicheri ajakirjas «Esthona. Ein literarisches Unterhaltungsblatt für gebildete Stände», 1829, nr. 21, 32, 33.

³⁰ Inländischer Dichtergarten 2 (1830).

³¹ Dorpater Jahrbücher V (1836), lk. 224—232.

³² A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 30. XII 1866.

³³ Die Entstehung der Hasenscharte. — Das Inland 1854, nr. 46, vg. 762.

Neusi teeneil said Kreutzwaldi muinasjutud 1866. a. Soomes ilmuda³⁴ ja Neus tundis raamatu trükist ilmumise järel siirast heameelt.³⁵

Rahvalaulude hindamisel on tähtis arvestada veel üht Neusi sõnavõttu eesti rahvalaulu osa kohta rahva teadvuses. 1840. a. ilmunud artiklis arutles ta: kuigi eesti keeles on kaua laule kirjutatud, nende hulgas palju juhuluulet ja vaimulikke laule, ei ole need äratanud eestlasi samasuguseid laule looma, samal ajal kui ilusad rahvalaulud elavalt ja värskelt edasi elavad. Miks? Ta vastab: esimesed on sisult ja vormilt rahvale võõrad, saksa laulude jäljendused. Eestikeelse kunstluule aluseks tuleb võtta regivärss, mis on eestlasele oma, seega temale vastuvõetav ja pääseb talle ligidale.³⁶ Nagu 1836. a. («Dorpater Jahrbücher» V) nii tõstis ta ka siin esile alliteratsiooni osa ja tegi seda veel hiljemgi. Samasuguseid mõtteid oli varem avaldanud A. F. J. Knüpfner ja samasuguste mõtteavaldustega esines 1861. a. ka Kreutzwald.³⁷ On mõnevõrra koguni usutatav, et Kreutzwald oma seisukohtade avaldamiseks sai vähemalt toetust Neusi artiklist.

Tallinnas elades võttis Neus juhtivalt osa Eestimaa Kirjandusliku Ühingu asutamisest ja intensiivselt ka selle tegevusest. Ühing asutati 1842. aastal, asutajate hulgas olid ka C. Russwurm, F. J. Wiedemann, ülemkooliõpetaja Eduard Meyer jt. Kirjavahetajaliikmete instituudi kaudu saadi kontakti paljude nimekate teadlaste, kultuuri- ja ühiskonnategelastega. Kirjavahetajaliikmete hulgas olid Fr. R. Kreutzwald, E. Lönnrot, M. A. Castrén, N. Pirogov, C. E. v. Baer, P. v. Koeppen, E. Sachssendahl, G. M. Santo, A. Schiefner, J. A. Sjögren, J. W. Snellmann jpt. 1850. a. oli kirjavahetajaliikmeid 106, nende hulgas mitu Opetatud Eesti Seltsi aktiivset liiget.³⁸ Seltsi põhikirjas on fikseeritud eesmärgid, samuti ka see, keda võib liikmeks võtta:

§ 1. Tallinna Eestimaa Kirjandusliku Ühingu eesmärgiks on 1) kõigi teadusalade, kirjanduse ja kunsti edusammudele isikliku jälgimisega anda kinnitust nende saavutustest Eestimaal, õhutada uutele püüdlustele sel alal ja kirjandusliku tegevusega avardada siin vaimset elu; 2) võimalikult kaasa aidata täpsemate teadmiste

³⁴ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV, lk. 339—341; A. Annist, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad, Tallinn 1966, lk. 82.

³⁵ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 30. XII 1866.

³⁶ H. Neus, Ueber die poetischen Versuche der Deutschen in der Esthnischen Sprache. — Das Inland 28. VIII 1840, nr. 35, vg. 545—550; Ehstnische Volkslieder I, lk. 11.

³⁷ E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu; Tallinn 1963, lk. 330 ja 164—165.

³⁸ Vt. ka: Die Allerhöchst bestätigte ehstländische literärische Gesellschaft und deren Geschichte von 24. Juni 1847 bis 24. Juni 1850, Reval 1851.

taotlemisele ja pakkumisele isamaa ja selle elanike kohta nii vanal kui ka kõige uuemal ajal.

§ 15. Liikmeks võib astuda igaüks, kel nõutava tegevusega käib kaasas tõsine püüe Seltsile tema eesmärkide saavutamiseks kaasa aidata.³⁹

Ühingu sekretäriks ja keeleteaduse sektsiooni juhatajaks valiti F. J. Wiedemann, kes selles ametis töötas kuni 1857. aastani; kodumaatundmise sektsiooni juhatajaks valiti algul A. F. J. Knüpfer ja tema peatse surma järel A. H. Neus. Nii Wiedemann kui ka Neus töötasid aktiivselt, Neus eesti rahvalaulude, mütoloogia ja nimede uurimisel. 1857. aastani oli viimane pidanud 22 ettekannet.⁴⁰ Raamatukoguhoidjaks oli ülemõpetaja Ed. Chr. Pabst.

Nende sektsioonide ülesanne oli koguda ja publitseerida eesti rahvaluulet ning arendada eesti keelt. 1868. a. asutasid reaktioonilised tegelased uue keele ja kirjanduse sektsiooni, mis oli suunatud järjest hoogsamalt sammuva rahvusliku liikumise vastu.⁴¹

Silmas pidades Neusi jt. tegevust eesti rahvaluule ja keele alal, on A. Ahlqvisti seisukoht — Selts pole muus suhtes eestiline kui selles, et paikneb Eestimaal — Eestimaa Kirjandusliku Ühingu kohta pisut ülekohtune.⁴² Kohalikke ja välissuhteid arvestamata mõistaksime vaevalt isikute tegevust ja ajendeid, seepärast tuleb ka Neusi välissuhteid silmas pidada.

Rahvaluuleharrastusteks oli Neus kindlasti tõukeid saanud saksa folkloristidelt, vist juba üliõpilas-aastail. Romantism kergitas esile rahvaluule kui elamusluule kuiva, mõistusele rajaneva valgustusaja luule vastu.⁴³ Neus näib hästi tundnud olevat J. G. Herderi rahvaluulealast tegevust, eriti tema rahvusvahelist lauluantoloogiat «Stimmen der Völker in Liedern», mille teine täiendatud trükk ilmus 1807. aastal ja kus oli avaldatud ka 8 eesti rahvalaulu saksakeelses tõlkes. Ta tundis aga ka Chamisso luuleloomingut, millest osa baseerub rahvaluulel. Neusi poolt mainitud laul «Der Sohn der Witwe» aine on võetud leedu rahvalaulust. Niisamuti oli ta kursis Goethe ja rahvaluule suhetega.⁴⁴ Neusile polnud tundmatu ka Arnimi ja Brentano saksa rahvalaulude valimik «Des Knaben Wunderhorn».⁴⁵ Saksa rahvalaulude kogu-

³⁹ Statut der Allerhöchst bestätigten Ehstländischen litterärischen Gesellschaft, Reval 1842.

⁴⁰ P. Jordan, Geschichte der ehstländischen literärischen Gesellschaft für die Zeit von 1842 bis 1892, Reval 1892.

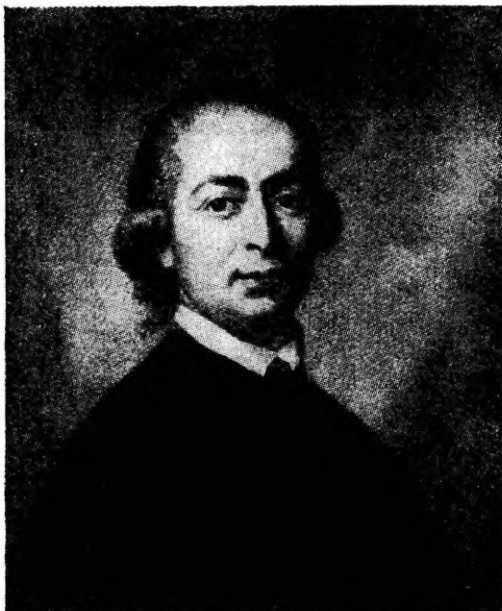
⁴¹ K. Robert, Eesti NSV TA Keskraamatukogu koosseisu kuuluva Eestimaa Kirjandusliku Ühingu raamatukogu ajalugu, lk. 77.

⁴² A. Ahlqvist, Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta. — Suomi 1855, lk. 104.

⁴³ Vt. J. G. Herder, Stimmen der Völker in Liedern. Vorrede zum 2. Teil 1779. H. Mayer, Meisterwerke deutscher Literaturkritik, Berlin 1956, lk. 275 jj.

⁴⁴ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 30. IX 1847; H. Neus, Über die Volkslieder der Esthen. — Dorpater Jahrbücher V (1836), lk. 217. Ü. Tedre arvab, et üks laul on liivi rahvalaul (Keel ja Kirjandus 1961, lk. 524).

⁴⁵ Vt. Ehstnische Volkslieder, laulutüübi nr. 3 seletus.

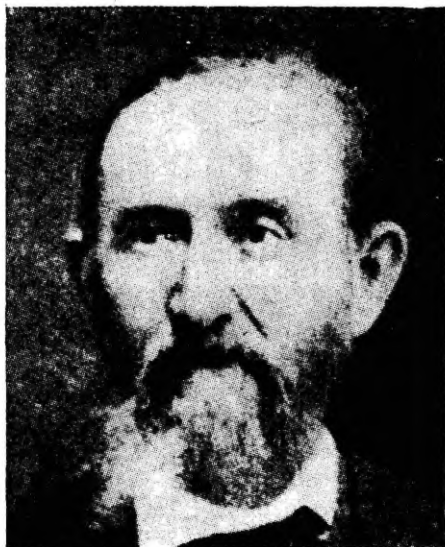
Johann Gottfried
Herder
(1744—1803)

dest tundis ta veel ja kasutas Erlachi «Die Volkslieder d. Deutschen» ja Wolffi «Hausschatz der Volkspoesie», Uhlandi «Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder» jt. Hästi näib Neus kursis olevat Karl Müllenhoffi rahvajuttude ja -laulude koguga «Sagen, Märchen und Lieder der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg». See teos ilmus 1845. aastal mitmes väljaandes ja sai kohe populaarseks. K. Müllenhoff (1818—1884) oli alates 1846. a. professor Kielis, 1858. a. Berliinis, 1864. a. J. Grimm'i järglane Berliini akadeemias. Ta avaldas mitu tekstikriitilist väljaannet. Hilisemaist töödest püsivama väärtusega on «Denkmäler deutscher Poesie und Prose aus dem 8.—12. Jahrhundert» (1864), «Deutsche Altertums-kunde» (5 köidet 1870—1900). Nagu Kuhniga, nõnda ka Müllenhoffiga olid väljaannete vahetuses Tallinna ja Peterburi tegelased, näiteks Schiefner.⁴⁶

Soome folkloristidest tundis Neus D. E. D. Europaeust. «Ehstnische Volkslieder» I osa sissejuhatuses kõneleb ta rahvaluulekogust «Pieni Runon-seppä», mis ilmus 1847. a., koostatud ingerlaste lauludest. Neus kasutas seda võrdluseks. Laulu «Tütarde tapja» ühe variandi 6 B kommenteerimisel viitas ta selle teose lk. 28 jj., nr. 39 lõpukommentaaris kogudele «Kanteletar» ja «Pieni Runon-seppä» lk. 17.

⁴⁶ Vt. A. Schiefner Fr. R. Kreutzwaldile II. V 1854. — Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 49.

D. E. D. Europæus
(1820—1884)

1848. a. oli D. E. D. Europæus Neusile veel «keegi soomlane», kes sel suvel Ingerimaa oli läbi rännanud laule ja muinaslugusid kirja pannes.⁴⁷ Europæus tegi nüüd Eestimaa Kirjanduslikule Ühingule ettepaneku saata välja samuti kui Soome Kirjanduse Selts mõni rahvaluulekoguja. Neus pidas seda aga võimatuks, mõeldes samal ajal Opetatud Eesti Seltsile, kes võiks oma kogujad setude juurde saata.⁴⁸

Europæusega tekkis tal teisigi suhteid. Töötades saksa-soome sõnaraamatu koostamisel tekkis Europæusel vajadus õppida eesti keelt. Ta pöördus Neusi poole küsimusega — kas keegi ei tahaks õppida soome keelt ja värsikunsti ja annaks talle selle eest suve jooksul vaba ülalpidamise ning korteri. See võimaldaks tal omakorda eesti keelt õppida. Neus sellist võimalust ei teadnud ja pöördus abi otsides omakorda Kreutzwaldi poole.⁴⁹

1853. a. teatas Neus Kreutzwaldiile veel, et Europæus on jälle Ingerimaal rahvaluulet kogumas.⁵⁰

Europæus oli innukas rahvaluulekoguja, avaldas peamiselt oma kirjapanekuist vihikud «Pieni Runon-seppä eli Kokous paraimista Inkerinmaan puolelta kerätyistä runolauluista» (1847), mil-

⁴⁷ D. E. Europæuse matkast Ingerisse 1847 ja 1848 vt. V. Salmi-nen, Kertovien runojen historiaa. Inkeri. — Suomi V:8, Helsinki 1929, lk. 10 jj.

⁴⁸ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 23. XI 1848.

⁴⁹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 24. V 1851.

⁵⁰ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 28. VI 1853.

lele on lisatud suur värsimõõtu käsitlev «Johdatus Runon tekoon». 1854. a. avaldas ta teise — «Karjalan kevätkäköinen».⁵¹

Europaeus sai tuttavaks teistelegi. 1854. a. kirjutas temast Kreutzwaldile Schiefner. D. E. D. Europaeus viibis 1854. a. mõned kuud Narvas ja selle ümbruses. Liikudes mööda Ingerimaad Oranienbaumist lääne poole, on ta hulga seni tundmata laule üles märkinud. Siis ajas huvi teda ka Eestisse.⁵²

Neus tundis teisigi soome rahvalaulude väljaandeid. Ta tsiteeris H. R. v. Schröteri 1819. a. ilmunud «Finnische Runen», mis teatavasti sisaldab 34 muinasruno ja loitsu; soomekeelsetele tekstidele on lisatud saksakeelne tõlge ja ka seletusi. Samuti oli tal käes «Kanteletar», kust otsis paralleele eesti laulude kommenteerimiseks.

Pidevalt jälgis ta uuema kirjanduse ilmumist. Prof. Forsmann-Koskinen on avaldanud huvitava uurimuse, mis kõneleb soome-ugri rahvaste muinsusest — ka seda olevat Neus lugenud.⁵³

Neus pidas eriti silmas A. Castréni töid, tsiteeris neid, näiteks artiklit *Jumala* ja *Ukko* kohta.⁵⁴ Jumalate küsimus huvitas Neusi pidevalt, tema isegi kirjutas mitu uurimust selle kohta. Kirjavahe- tusest selgub, et ta ootas, millal ilmub Castréni «Vorlesungen». Neusile meeldis selle töö I osa.⁵⁵ «Ehstnische Volkslieder» toob paralleele ja vihjeid ka A. I. Arvidssoni tööle «Svenska fornsanger».

Suurte teenetega soome-ugri keelte ja etnograafia uurijal Matias Aleksanteri Castrénil oli kahtlemata suur mõju Neusi uuri- missuundade kujunemisele. 1850. a. sai Castrén soome keele ja kirjanduse professoriks ning hakkas lugema ka soome mütoloogiat, mis eri raamatuna postuumselt 1853. a. välja anti, sest ta viimist- les teost veel surivoodil. Selle tõlkis Venemaa Teaduste Akadeemia ülesandel saksa keelde ja toimetas trükki F. A. Schiefner. Viimane teatas eessõna lõpul ka kahe eesti mütoloogiat käsitleva teose avaldamisest Vene Teaduste Akadeemia kirjastamisel: need on Forselius-Boecleri teos (Kreutzwaldi kommentaaridega) ja Kreutz- wald-Neusi «Mythische und magische Lieder der Ehsten».⁵⁶

Castrén rajas oma mütoloogia peamiselt Lönnoti eeposele. Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen, Louhi jt. Kalevala tege- lased on tema arvates algupäralt kauges minevikus olnud jumal- lad, mütoloogilised kujud, hiljem muutunud inimesteks. Sampo on talisman, eeskujuks Grotte-veski. Laulud jagas Castrén kahte põhi-

⁵¹ J. Hautala, Suomalainen kansanrunoudentutkimus, Helsinki 1954, lk. 160.

⁵² F. A. Schiefner Fr. R. Kreutzwaldile 29. I 1854. — Kirjav. III lk. 40.

⁵³ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 2. V 1866.

⁵⁴ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 29. VI 1852.

⁵⁵ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 14. VI 1854.

⁵⁶ M. A. Castrén, Vorlesungen über die finnische Mythologie, St. Peters- burg 1853, lk. XII.

M. A. Castrén
(1813—1852)

rühma: Sampo-laulud, mis käsitlevad võitlusi soomlaste ja laste vahel, ja kosjalaulud, mis lähtuvad vanast eksogaamilisest abielust ja räägivad sellest, et naine toodi võõra rahva keskest luna eest või röövimisega.

Castrén leidis kokkupuutepunkte paljude Aasia rahvaste muistendeis ja lauludes — igivana traditsioonina uraal-altai algkodust peale.

Castréni järgi *jumala* pole Soomes üldine jumala epiteet, vaid sel on oma tähendus — «taevas», «taeva jumal». See sõna oli juba paganusajal abstraktse tähendusega, märkides jumalikku olen-dit; nüüd astus selle asemele *ukko* märkima taevajumalat ennast. Ja edasi arutab ta: Ukko valitses eestlastel taevastes regioonides, tema käes oli välk ja äike, pilved, vihm, lumi, halb ja hea ilm. Selleks viitas ta ka Kreutzwaldi kirjutusele (Verhandlungen d. GEG II, 3, lk. 45).⁵⁷ Mütoloogilise teooria võttis Neus täielikult omaks. Jacob Grimm hakkas keeleteaduses kasutama nn. «võrdle-vat meetodit» saksa keele ning murrete ajaloo uurimiseks. Seda meetodit püüdis ta üle kanda ka rahvaluuleteadusesse, kus vaadeldi sarnaseid nähtusi rahvaluulelistes kujutelmades ja püüti neid tagasi viia rahvaste muistsele ühisele esivanemale. Taheti rekonstrueerida kõige vanema aja rahvuslikku kultuuri. See võimaldas muidugi laialt kasutada fantaasiat, mis vahel viis eksiteele. Huvifookusse nihkus usund. Püüti selgitada selle vorme minevikus, suulisest luulest otsiti usundiliste kujutelmade kajastusi. Grimmi uurimuste aineks on müüdid, tema peateos sellelt alalt on «Deutsche Mytho-

⁵⁷ Sealsamas, lk. 26 jj.

logie» (1835). Selles analüüsis ta mütoloogilisi mõisteid lingvistiliselt ja eri rahvaste kujutelmi võrreldes. Vana kirjavara otse-
sed ja kaudsed tunnistused, ajalooandmed, peamiselt aga suuline
luule (vanasõnad, kõnekäänud, mõistatused, laulud, legendid, mui-
nasjutud ja muistendid) võimaldasid luua germaanlaste vanimate
uskumuste pildi. Raamat muutus kohe pärast ilmumist möödunud
sajandil metoodiliseks eeskujuks paljude maade folkloristidele.
Uurimisobjekti pärast hakati Grimmi kontseptsiooni folkloristikas
nimetama mütoloogiliseks — oli ju «Deutsche Mythologie»
pühendatud germaani müütide seletamisele. Selle õpetuse peapuu-
duseks on suur usaldus välise ning juhusliku samasuse või konso-
nantsi vastu, piirdumine ainult ligikaudse samasusega.⁵⁸ Seda
võib märgata Neusi mütoloogilistes arutlustes tihti, nii mütoloogia-
alastes artiklites kui ka mõlemas laulukogus.

J. Grimmi 1835. a. Göttingenis ilmunud teos «Deutsche Mythologie» mõjutas kogu Euroopas mütoloogia uurimist aastakümne-
teks. J. Grimm oli laia orientatsiooniga uurija. Ta tundis nii põhja-
rahvaste kui ka teiste maailmajagude rahvaste kirjandust. Ta suu-
tis selgitada juba mitmeid mõisteid (vt. näit. Riese, lk. 303 jj.).
Teos koosneb peale sissejuhatuse ja lisa 29 peatükist: jumal;
jumalateenistus; tempel (hiied); preester; jumalad; Wuotan; Do-
nar; muud jumalad; jumalannad; targad naised; härjapõlvlased;
hiidud; elemendid; puud ja loomad; taevast ja tähed; päev ja öö;
suvi ja talv; maailm; hinged; surm; tervis ja saatus; vaimud;
mujaldamine; kurat; nõidus; ebausk; haigused.

Jacob Grimm oli kursis ka soome mütoloogiaga vastavate trü-
kiste kaudu, tundis nii H. G. Porthani ja E. Lencqvisti teoseid,
Dr. H. R. v. Schröteri laulukogu «Finnische Runen» (1819),
Chr. Gananderi «Mythologia Fennica» ja selle saksakeelset tõlget
ning ka «Kalevala» ja kasutas neid paralleelina «Saksa mütoloogia»
kirjutamisel. 13. III 1845 pidas ta ettekande «Kalevala»
kohta.⁵⁹

Eesti rahvaluulest on 1834. a. paiku Jacob Grimmi kätte sat-
tunud Rosenpläneri «Beiträge» nr. 8 (1817), kus lk. 120—142 on
eesti loomajutte, mis õpilased on üles kirjutanud rahvasuust «liht-
salt ja täpselt». Neid kasutas ta oma uurimuses «Reinhart Fuchs»,
kus tõi saksakeelses tõlkes kuus muinasjuttu: 1. Rebbane ja varb-
lane; 2. Hunt ja rebbane; 3. Karro, hunt, rebbane; 4. Karro ja
rebbane; 5. Mees ja rebbane; 6. Karro ja mees.⁶⁰

«Beiträget» on J. Grimm siis ka hiljem kasutanud, näiteks hall-
tõve seletamiseks kõnekäändu: ajan valged, ajan halli; nurisünni-

⁵⁸ Ю. М. Соколов, Русский фольклор, Москва 1941, lk. 44—45;
Д. Коккьяра, История фольклористики в Европе, Москва 1960, lk. 251.

⁵⁹ V. Kaukonen, Jacob Grimm und das Kalevala-Epos, Jacob Grimm.
Zur 100. Wiederkehr seines Totentages, Berlin 1963, lk. 229—239.

⁶⁰ Jacob Grimm, Reinhart Fuchs, Berlin 1834, lk. CCLXXXIII—
CCCXII.

tuse all on toodud väljend: tühjad nurgad, üle käte minema; õnnelik sünnitus: last põlvede peale tõstma.⁶¹

Grimmi teos on faktiderikas ja kirjutatud suure eruditsiooni ning loova mõtlemisega. Faktiline osa on kasutatav praegugi, mitte aga meetod.

Neus oli ka Jakob Grimmi teostega tuttav ja kasutas neid.⁶² Kreutzwaldile kirjutas ta 1849. a.: eesti ja soome mütoloogia uurimisega olevat asjad halvad. «Teiseks on meil veel vähe pinda leidnud uuema mütoloogiateaduse seisukohad, kui nii ütelda tohin, nimelt, et paganlik usk on põhiliselt looduseusk, looduse-esemete ja -nähtuste vaatlemine ja austamine.»⁶³ Ja veel samal aastal ilmunud artiklis: «Vana paganliku usundi alal tehtud uurimused on viinud teaduslikele järeldustele, et see on tekkinud loodusevaatlustest ja baseerub loodusenähtustel.» Põhjarahvad on kõikjal austanud virmalisi, mis on jumalate tegevuse ilming.⁶⁴

Võib-olla tundis Neus ka loodusmütoloogide A. Kuhn'i ja Schwartzi töid, sest tema mõttekäigud on vahel õige ligilähedased nende omadele. A. Kuhn pidas müütime aluseks loodusjõude — äikest, tuult, pilvi ja nende jumaldamist. Kuhnist sai alguse nn. meteoroloogiline ehk äikeseteooria.⁶⁵ Seda arendas edasi Schwartz, kes kõneles valguse ja pimeduse võitlusest (pilved katavad vahel päikese, aga päike vabaneb neist).⁶⁶ Paljusid mütoloogilisi kujutelmi nagu haldjaid, kodukäijaid jt., nn. «alama mütoloogia» nähtusi pidas ta primitiivse mõtlemise tekitisteks.⁶⁷ Kuhniga kirjavahetuses oli Schiefner.⁶⁸ Mannhardti õppis Neus tundma vist 1856. a.

Wilhelm Mannhardt asus algul mütoloogilise koolkonna seisukohtadele oma teostes «Germanische Mythen» (1858) ja «Die Götter der deutschen und nordischen Völker» I (1860). Aga ta loobus 70. aastail mütoloogilisest ja lähenes antropoloogilisele koolkonnale.⁶⁹ Mannhardt andis välja ajakirja «Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde», mis tõi huvitavaid andmeid muinasjuttude ja muistendite kohta. Et eesti ainestik talle sellelt seisukohalt vajalik võis olla, selle eest hoolitsesid Neus, Pabst ja Russwurm. Neus palus ka Kreutzwaldilt andmeid eesti kombestikust, mis Mannhardti võiks huvitada.⁷⁰

⁶¹ Jacob Grimm, Deutsche Mythologie, Göttingen 1835, lk. 671, 673.

⁶² Vt. A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 3. V 1849; 8 IX 1851 jm.

⁶³ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 3. V 1849.

⁶⁴ H. Neus, Das altheitnische Gottheit Judas. — Das Inland 1849, nr. 39, vg. 657.

⁶⁵ Ю. М. Соколов, *op. cit.*, lk. 45—46.

⁶⁶ Tema teostest vt. «Der heutige Volksglaube» (1849); «Der Ursprung d. Mythologie» (1860) jt.

⁶⁷ Ю. М. Соколов, *op. cit.*, lk. 45—46; Д. Коккьяра, *op. cit.*, lk. 302—303.

⁶⁸ F. A. Schiefner Fr. R. Kreutzwaldile 11. V 1854. — Kirjavahetus III, lk. 49.

⁶⁹ Ю. М. Соколов, *op. cit.*, lk. 49.

⁷⁰ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 13. VI 1856.

Mõni aeg hiljem teatas Neus: Mannhardt on asunud põllundus-
kommete uurimisele. Vastava palve peale saatis Kreutzwald temale
materjali.⁷¹ Mannhardt tundis ka «Kalevipoega», Kreutzwaldi kom-
menteeritud väljaannet Forselius-Boecleri teosest, Neusi «Ehst-
nische Volkslieder» ja Neus-Kreutzwaldi «Mythische und magische
Lieder», Hurda saksakeelset brošüüri Põlva kohta jt.⁷² Neid on
talle Tallinnast saadetud, sest Mannhardt oli otseühenduses Neusi
ja N. F. Russowiga.

Sellelt aluselt mõistame ka Neusi uurimusi eesti jumaluste
kohta, mis mitmelgi juhul kujunes pseudomütoloogiliste mõistete
seletamiseks, sest uurimismaterjal ise vahel oligi pseudofolklorist-
lik.

Iga rahvaluuleuurija peab tundma huvi ka rahva elu, tema
püüdluste ja eluliste vajaduste vastu. Tallinnas kuulus Neus Ees-
timaa Kirjandusliku Ühingu kaudu nende haritlaste hulka, keda
liitis ühine võitlus eesti allasurutud talupoegade eluliste huvide
eest pärisorjusliku surve vastu, mida teostasid Balti mõisnikud.⁷³
Kuigi talurahva vabastamise seadusega oli kõneldud koormiste
kergendamisest, kestis feodaalne surve jõhkral kujul 19. sajandi
keskel üha edasi ja talupoeg püüdis seda iket maha raputada
1840. ja 1850. aastate vastuhakkudes, millest eriti esile kerkisid
Mahtra sõda ja Anija meeste peksmine Tallinnas.

Väike ring, kes tegeles talupoegade olukorra parandamise
küsimustega ja kuhu kuulus ka A. H. Neus, oli internatsionaalse
koosseisuga: venelane V. T. Blagoveštšenski, kes 1850. aastast
töötas Tallinnas, eestlased N. F. Russow ja J. J. F. Nocks ning
sakslane A. H. Neus.⁷⁴ Ringike töötas koos tihedasti ja sõbralikult,
vajalikku konspiratsioonit kasutades. N. F. Russow oli (V. Milleri
tõestuse järgi) see, kes Anija meeste peksuloo üksikasjad, selle
poliitilise tagapõhja, mõisnike huve kaitsvate tegelaste nimed ja
nende osa A. I. Herzenile teatavaks tegi, mille tulemusena Anija
meeste peksmist käsitlev ja kohalikke feodaalolusid teravalt ar-
vustav artikkel ilmus Herzeni ajakirjas «Kolokol» pealkirja all
«XIX sajandi saksa rüütliid Eestimaa». ⁷⁵ See ringkond tegutses
sihipäraselt 50. aastate lõpul, õieti kuni 1864. aastani, kuni
Blagoveštšenski surmani ⁷⁶ ja N. F. Russowi lahkumiseni

⁷¹ Materjal on trükitud teoses «Sitzungsberichte d. GEG» 1866, lk. 12—17.

⁷² A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 12. X 1866.

⁷³ V. Miller, A. I. Herzeni sidemeist Tallinna progressiivsete haritlas-
tega — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, nr. 2, Tallinn 1954,
lk. 291.

⁷⁴ Sealsamas.

⁷⁵ Sealsamas, lk. 283 jj. Vrd. ka 1858. a. talurahvarahutused Eestis. Doku-
mente ja materjale, Tallinn 1958, lk. 499, 521.

⁷⁶ Blagoveštšenski suri 19. aug. 1864. a.

Tallinnast. (1863). «Kolokoli» mainitud number on säilinud Eestimaa Kirjandusliku Ühingu juures tegutsenud avaliku raamatukogu fondides ja annab tunnistust paljust kasutamisest.⁷⁷

Sellest samast ringkonnast olevat välja kasvanud ja trükki suutnud Eesti agraarolusid teravalt kritiseeriv teos «Eestlane ja tema isand» (1861), mille autoriks Neusi kuulist mööda peetavat Tallinnas Blagoveštšenskit.⁷⁸ Kuigi teose autorsus pole praegu täiesti kindel (kindluse saamiseks tuleks muuhulgas detailselt uurida ka ajalehe «Revalsche Zeitung» kirjutisi), võib Blagoveštšenskit selle saamisloole väga ligidalt seisevaks pidada. Neus väljendas teose kohta täielikku tunnistust. See näitavat, «kuidas tõtt mitte üksi avameelselt välja üteldakse, vaid ka avalikult õigeks tunnistatakse.⁷⁹ Teose eksemplari saatis Neus Kreutzwaldile.⁸⁰ Blagoveštšenskit nimetab Neus «kõige humaansema südamega ja austamisväärsemaks meheks».⁸¹ Blagoveštšenski on aga arusaadavalt oma autorsust eitanud.⁸²

N. F. Russow oli ka 1860. a: ilmuma hakanud ajalehe «Revalsche Zeitung» asutaja ja esimene toimetaja ning andis sellele demokraatliku suuna. Ta oli opositsioonis Baltimaade eriseisundit ja eraldumist rõhutava tendentsiga.⁸³ Ajaleht kirjutab, et «Eestlane ja tema isand» sisaldavat oluliselt tõtt. Neusi andmeil ei tahtvat aadlikud just sel põhjusel ajalehte enam tellida ja avaldavat ka oma artiklid mujal.⁸⁴ Seega Neus, kuuludes aktiivsete ühiskondlikult mõtleivate progressiivsete haritlaste hulka, sai neilt vastavaid mõjutusi, mis avalduvad ka tema positiivses suhtumises eesti rahvaloomingusse.

Mainitagu veel, et ka N. F. Russow tegeles eesti rahvaluulega.

Neus tutvustas Russowit Kreutzwaldile järgmiselt: «Ta on mees kahekümnendates eluaastates, on siinse gümnaasiumi läbi teinud, Peterburis õigusteadust õppinud, on siinse kroonupalati sekretär. Oma varase nooruse on ta Paide lähedal maal elanud ja põlvneb vähemalt ühelt poolt paremini situeeritud eestlastest, nagu tõendavad need, kes tema põlvnemist ligemalt tunnevad.» Russowi laulukogu «Uued kandlekeeled» olevat oma pealkirjaga Tallinnas pahandust teinud, seda peetud paroodiaks Jannseni tõl-

⁷⁷ V. Miller, A. I. Herzeni sidemeist Tallinna progressiivsete haritlastega, lk. 285—286.

⁷⁸ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 21. V 1864. Vt ka V. Milleri mainitud artikkel, lk. 290.

⁷⁹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 4. I 1862.

⁸⁰ Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 236, märkus 3.

⁸¹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 21. V 1864.

⁸² F. A. Schiefner Fr. R. Kreutzwaldile 20. VI 1869. — Kirjavahetus III, lk. 279.

⁸³ V. Miller, A. I. Herzeni sidemeist Tallinna progressiivsete haritlastega, lk. 291.

⁸⁴ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 26. II 1862.

keliste vaimulikkude laulude kogu «Siioni kandlekeeled» kohta.⁸⁵ Rahvaluulega tegeles ka J. J. Nocks, avaldades mõningate eesti muinasjuttude tõlkeid saksa keeles koos nappide seletustega: Ulis-pill-Hans ja tsükliliselt liidetud hundilood, alates hundi loomisest.⁸⁶

Tallinnas töötas kooliõpetajana ja -inspektorina ka saksa päritolu ajaloolane, arhivaar ja raamatukoguhoidja, Eestimaa Kirjandusliku Uhingu liige Eduard Pabst (1815—1882), kes oli paljude tööde autor eelkõige ajaloo, aga ka etnograafia ja rahvaluule alal. Ta tõlkis saksa keelde Henriku ja Balthasar Russowi kroonika, avaldas uurimuse saksa keele vahendusel Eestisse kodunenud laulu «Ich bin ein ehstnischer Bauer» kohta.⁸⁷ Ka temaga oli Neusil ligemaid kokkupuuteid.

Neusi rahvalaulude käsikiri.⁸⁸ 19. sajandil muutus reegliski, et kõik, kes rahvalaulude või muu rahvaluuleküsimumusega tegelesid, pidid hankima rahvalaulud otsese rahvalt küsitlemise kõrval ka neilt, kellel oli isiklikke kogusid, sest polnud kasutada mingit tsentraalset materjalikogu ühegi asutuse juures. Teiste materjale kopeeriti ja säilitati erakätes. Seetõttu leidub arvukalt dublette Kreutzwaldi, Neusi jt. kogudes.

Neusi rahvalaulude käsikiri sisaldab 350 jooksvalt nummerdatud laulu, lisaks esimese klade lõpul veel 14 lauluteksti, seega kokku 364 teksti. Käsikiri moodustab väikearhiivi, kuhu on koondatud autorile vajalikuna tunduv materjal. See ei ole pidevalt täiendatud ainekogu, vaid pikema aja jooksul kogunenud materjali puhtaskirjutus ühtlase kalligraafilise käekirjaga. Mõlemal vihikul on sama pealkiri «Volkslieder der Ehsten, gesammelt in den Jahren von 1818 bis 1863», 1. Heft; 2. Heft. Vist küll hiljem, juba ebakindlama käega kirjutatud langevas diagonaalis paiknevad initsiaalid *A. H. N.*

Vihik jätab lõpuleviidud töö mulje, sest lõpul on sisukord, milles laulud on jagatud 14 rühma.

Iga laulu kohta on joonealuses aparatuuris märgitud, kust ta on võetud, kas trükiallikaist (täpse viitega), kelleltki teiselt saadud või ise üles kirjutatud. Viimasel puhul pole lisatud kahjuks küsitleva nime ega üleskirjutamise aega, küll aga üleskir-

⁸⁵ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 10. XII 1854.

⁸⁶ Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands I 2 (1869) ja I 3 (1870).

⁸⁷ E. Pabst, Das alte auf unsere Undeutschen Gedichtete Liedlein nach Form und Inhalt, so wie über livländisch-deutsche Volksdichtung, Volkssprache und Verwandter überhaupt, Reval 1848. Laul jutustab Liivimaa talupoja rasket elust. Vt. ka E. Laugaste, Uhe Liivimaad käsitleva ašamsaksakeelse laulu ajaloost. — TRU Toimetised nr. 43 Tartu 1956, lk. 136—151; H. Strobach, Bauernklagen. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied, Berlin 1964.

⁸⁸ Hoiustatakse Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas Eestimaa Kirjandusliku Uhingu kogus (EKU F 232 f I ja II).

jutamise koht. Võib-olla ei saadudki lisada nime, sest tõenäoliselt esimeste ülestähenduste tegemise ajal (1818 j. a.) ei olnud eestlastel veel perekonnanimesid. Tahaks oletada, et esimesed kirjanekud pärinevad Neusi koduõpetajaks oleku ajast 1818—1820.

Joonealusel aparatis on antud paralleele, kui võtta üks paljudest näidetest nr. 91 juurde: Beitr. VII, lk. 47—50 paralleel Hupeli «Ehstnische Sprachlehre» 1780, lk. 99 /Sõja laul/. Leidub viitamisi trükiparalleelidele, on noodilisasid (näit. teises vihikus nr. 313 juurde, jm.). On ka sõnaseletusi: nr. 86 kohta; *sööl*, ausgesprochen fast wie söel; multa malta /=*muulta maalta*/, nach d. Aussage soviel als: siit voi sealt.

Seletused ei paku tänapäevale muidugi enam palju, on tihti vigasedki, küll aga annavad tunnistust selle koostaja eeskujulikust hoolest ja suurest huvist.

Lauluvihikuisse on koondatud materjali trükitud allikaist ja käsikirjadest, aga need pole eraldatud, materjal on kopeeritud läbisegi.

Trükitud allikaist on kõige produktiivsem Rosenplänteri «Beiträge», kus mitmest vihikust on ammutatud 132 teksti; Kreutzwaldi «Viinakatkust» 1; G. Schultzi tekste ajakirjadest «Baltische Monatsschrift» ja «Inland» — 3; veel «Inlandist» Buxhövdeni, Faehlmanni jt. tekste — 5; Kelchi kroonikast (Jõrru-laul) — 1; F. A. Brandi reisikirjast — 1; Chr. H. J. Schlegeli reisiraamatust — 14; Hupeli «Sprachlehre'st» — 1; Kruse «Ur-Geschichte'st» — 2; «Perno Postimehest» 1863 — 1; ajakirjast «Baltische Monatsschrift» — 1; Peterburi Teaduste Akadeemia Toimetustest (Kreutzwaldi tekst) — 1; «Suomi» 1855 (Ahlqvist) — 1; Manteuffeli teosest «Aiavite» — 1; Bray «Histoire'st» — 1. Kokku 171 teksti.

Suurem osa tekste — 193 — on siiski käsikirjalistest kogudest. Need jagunevad järgmiselt:

Kreutzwaldi käsikirjadest — 14; Laguse tekste (Kreutzwaldi kaudu) — 2; A. Brandi saadetis Opotškast Kreutzwaldile — 1; Knüpfferi tekste — 1; N. F. Russowi kogu (Järvamaalt jm.) — 35; C. Russurmi üleskirjutusi Haapsalu ümbrusest — 7; laulikuist on Russurmi kirjutanud — 2; Russurmi ülesandel on keegi Haapsalu õpilane kirjutanud — 3; Neusi organiseerimisel on keegi daam Hiiumaalt kirjutanud 8 teksti; ühe eestlase laulikuist on saadud — 3; Haapsalu eesti kooli õpetaja J. Peterson on Kose ja Keila kihelkonnast üles kirjutanud — 10; koolmeister Jahn Johanson Karusest — 23; Haapsalu kreiskooliõpilased J. W. Friedberg Paliverest — 17; E. B. E. Lungardt Martnast — 3; K. F. W. Johansen Martnast — 4; E. A. Paulsen Kasarist — 2; E. F. W. Claassen — 1; A. F. Jahn Ridalast — 7.

Neus ise on kirja pannud: noorelt eestlannalt Noarootsist — 11, Nissi kihelkonnast Laitsest — 21; vanalt saklaselt — 1; eesti poisilt Haapsalust — 3; eestlaselt Hiiumaalt — 12; laste mängu juurest Tallinnast — 1.

Kogu ise on väga väärtuslik, eriti muidugi see osa, mis otse rahvasuust saadud. Uhtlasi annab see tunnistust arhiivimehest, kes oskas korraldada ja säilitada uurimismaterjali, varustada seda vajalike andmetega, nii palju kui seda tol ajal vajalikuks peeti. Seda oli rohkem, kui kellelgi teisel sel ajal, kaasa arvatud Kreutzwald, kes siiski seisis seesugusest suhtumisest veel kaugel.

1850—1852. a. ilmus Neusi peateos antoloogia «Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung». See annab eesti rahvalaulude repertuaarist hea läbilõike ja objektiivse pildi. Ta sai aru rahvalaulude väärtusest ja oskas neisse suhtuda nii teaduslikult kui ka esteetiliselt. Rahvalaulude väljaandmisel tuli tal lahendada ka mõningaid teoreetilisi ja editsiooniküsimusi. «Ehstnische Volkslieder» on piiripunkt eesti rahvaluuleteaduse ajaloos. Rahvalaulude juhuslikult äratrükkimiselt ja näidismaterjali avaldamiselt on siirdunud sihiteadliku teadusliku publitseerimise teele. Raamat on eesti rahvaluule kogumist ja uurimist aidanud edasi viia ja teisigi sellele tööle virgutada ning on kasutatav praegugi. Eesti ja soome ning saksa keelt lugevale rahvaluuleharrastajale sai see teatmeteoseks eesti rahvalauludest väljaspool Eesti piire. Irooniline August Ahlqvist, kes eesti rahvaluulet nimetas vaaseks, lahjaks ja vormituks (ka loitsuluule olevat soome omast kehvem), pidi tunnistama, et Neusi kogu laulud ülendavad eesti rahvast ja kirjandust, need on tähtsad tema kirjandusele.⁸⁹ Küllalt tunnustav on ka Sjögreni arvustus.⁹⁰

Kuni 1847. aastani tegeles Neus väiksemate eesti rahvaluulet puudutavate küsimustega — see kujunes eelharjutuseks iseseisva teose kirjutamiseks. Ta kopeeris teiste kogutud laule ja kogus neid ka ise. Korraga sai ta Eestimaa Kirjanduslikult Uhingult rahvalaulude antoloogia koostamise vastutusrikka ülesande. Selle võttis ta küll vastu, aga tundis kohe ka isiklikke puudujääke, eelkõige seda, et ta ei osanud vajalikul määral eesti keelt, sest rahvalaulu käsitlemine nõuab ka murrete ja keeleliste arhaismide tundmist. Tal polnud ka küllaldaselt laule ega andmeid kommenteerimiseks. Kõik, mis oli kirja pandud, oli kas trükitud (rohkem Rosenplänteri «Beiträges») või seisis erakätes.⁹¹ Rohkesti käskirjalisi tekste oli Knüpfperil ja Kreutzwaldil. Kui nüüd keegi tahtis neid kasutada, pidi omanikelt paluma ja endale kopeerima. Veendunud saadud ülesande tõsiduses ning tema käes oleva materjali nappuses, meenus Neusile Kreutzwald Võrus, kellel oli eesti rahvaloomingu parima tundja maine. Suureks eesti rahvaluule tundjaks pidas Kreutzwaldi ka Neus.⁹² Lugupidavalt pöördus Neus

⁸⁹ A. Ahlqvist, Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta, lk. 101, ka lk. 104.

⁹⁰ Über das Werk: Ehstnische Volkslieder von H. Neus. — Mélanges russes Toome II. St. — Petersbourg 1855, lk. 373.

⁹¹ Vt. Ehstnische Volkslieder I, [Tallinn] 1850, lk. 12.

⁹² A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 26. V 1847; 24. XII 1849; 3. X 1851; 12. XII 1851 j.m.

Fr. R. Kreutzwald
(1803—1882) J. Köleri maal.

26. V 1847 kirjaga Kreutzwaldi poole konsultatsiooni saamiseks. Ta pihtis oma muresid, palus abi ning luba Kreutzwaldi poolt Õpetatud Eesti Seltsile saadetud 28 rahvalaulutekstist koosnevat valikkogu (ÖES, EK 72) avaldada plaanitsetavas antoloogias. Raamat pidavat ilmuma 1848. a. Materjaliks olid tal A. F. J. Knüpferi käsikirjad, tema isiklik kogu ja kõik trüki ilmunud tekstid. Säilinud käsikirja põhjal (EKÜ F 232) võib arvata, et enamiku trüki allikaist moodustavad Rosenplänteri «Beiträges» ilmunud laulud. Materjal on peaaegu ainult põhja-eesti murdealalt, erandiks on üks laul Vastseliinast (Brandi reisikirjadest «Tulle tenne titerken»). Neus soovis andmeid tartumurdeliste laulude olemasolu kohta, palus jaataval korral neid endale saata. Võime kujutleda, millise näo tegi skeptiline Kreutzwald, kui ta kirja avas. Esimene uid sähvas läbi pea: siin tahetakse kasutada tema teadmisi isiklikes huvides. Esimeses õhinas kirjutas ta Faehlmannile:

«Kavatsetud eesti rahvalaulude väljaanne paneb Tallinna härrade pead valutama. Lauludes on sõnu rohkem, kui Hupeli sõnaraamatus, ja ka soome keelest ei saa igakord abiväge organiseerida, sellepärast tahvad minno vaese mehhe adraga omma sööti ülles künda, Saab nähha, mis sea tungerma sest saab? ... N/eusil/näib olevat head tahtmist, kes nõu kuulda võtab ja kõike oma jõudu mööda teeb; rohkem ei või ega tohi inimeselt nõuda.»⁹³

⁹³ Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. — Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad IV. Tartu 1936, lk. 117.

Veendunud, et tegemist on tõsise töömehega, leppis Kreutzwald uue rahvaluuleteadlasega varsti. Neusi algatusele järgnes huvitav arutlus küsimuse ümber: kas lõunaeestlastel on oma genuiinseid laule. Neus küsiski seda Kreutzwaldilt juba kaheldes, oletades ise, et on. Et tartu murdealal pole genuiinset lauluvara, seda oli arvanud ka Faehlmann oma kunstmuistendite eessõnas.⁹⁴ Oma rahvalaulude puudumist rahval lõuna pool Emajõge oletas ekslikult ka Kreutzwald ja läkitas sellesisulise vastuse Neusile. Genuiinsete rahvalaulude all mõeldi niisuguseid, mis originaalselt selles murdes on luuletatud. Kreutzwaldil on kujunenud eesti rahvalaulu hälli kohta üks seletamise võimalus: kõik eestlaste rahvalaulud olevat esialgu mererannal sündinud, seal Alutaguses, Ranna-Virumaal, Harju ja Läänemaal pidi rahvalaulu häll asuma, nii olevat arvanud keegi Põhja-Tartumaa eestlane. Ja ongi siis võimalik, nagu Kalevala-lauludegi puhul — see, mis läänes oli juba kadunud, elas Karjalas edasi. Siingi võiks olla tegu sama paralleeliga.⁹⁵ Viieteistkümne aasta jooksul ei olevat Kreutzwaldil õnnestunud lõuna pool Emajõge ühtki laulu leida, mida võiks iseiseseivaks «ehtsaks produktiks» pidada. Emajõgi on surunud poesia põhja poole, «lõunakalda elanikud on nahkse proosa rahvas». Siinsete rahvalaulude hulgas leiduvat hulk tuntud tallinnakeelsete rahvalaulude korrumpeeritud fragmente. Vahel kuulukse mõnd improvisaatorit härraste auks ja viina kiituseks ekstemporeerimas, ikka vastavalt olukorrale, kuna koor tüütult leelo-leelot mäletseb. Selliseid improviseerijaid leiduvat üksnes Vene piiril (Räpinas, Vastseliinas). Setude kohta ütleb Kreutzwald, need põlvnevat vist Tallinnamaa eestlastest, on laulurohke rahvake, kes oma püha- ja pidupäevad rõõmsalt lauldes mööda saadab. Pihkva-eestlaste laulud õitsevat veel oma algupärase värskses. Temalt olevat piiriäärne Tartumaa eestlane mõndagi omaks võtnud. Tartlaste esivanemad polevat poeetilisemad olnudki.⁹⁶ Kuivõrd ühekülgselt olid mehed eesti rahvaluule kohta veel orienteeritud, seda näitab ilmekalt Neusi ja Kreutzwaldi kirjavahetuse see osa, mis käsitleb lõunaeestlaste laulude küsimust. Uhes olid aga mõlemad ühel arvamusel — rahvalaul hakkab rahva hulgas juba kaduma.⁹⁷

On võimalik, et Kreutzwald puutus kokku aladega, kus venestekogudus oma hävitustööd oli teinud. See küsimus vajab veel põhjalikku selgitamist. Kindlasti pole Kreutzwald suutnud süveneda tartumaaalaste lauludesse ega korralikult võru murretki tundma õppida. Küllalt kriitiline Neus ei võtnud omaks kahtlusi

⁹⁴ Verhandlungen d. GEG I, 1 [Tartu] 1840, lk. 40.

⁹⁵ Fr. R. Kreutzwald, Teateid rahvalauludest Pihkva kubermangus asuvate eestlaste juures. — Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 107—108.

⁹⁶ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 9. VI 1847. Samu mõtteid vt. ka Kreutzwaldi aruandes «Teateid rahvalauludest Pihkva kubermangu eestlaste juures» (1848). — Maailm ja mõnda 1953, lk. 105 jj.

⁹⁷ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 13. VII 1847.

laulude puudumise kohta lõunaeestlastel. Ja Kreutzwaldi arutlused pole ka rahvalaulude ajaloo seisukohalt põhjendatud. Igas kihelkonnas leiti veel möödunud sajandi teisel poolel hulgaliselt laule, nagu näitab kasvõi «Vana Kannel» I Põlvast. Veel kummalisem on Kreutzwaldi seletus: tartukeelsed laulud koosnevatki refräänidest *kassike*, *kannike*, nende vahele poetatud sõnadel puuduvat igasugune väärtus.⁹⁸

Tundes eesti talurahva rasket olukorda on arusaadav, et Neus kaldus vanade rahvalaulude kadumist lihtsustatult pidama orjuse süüks.⁹⁹ Ta palus Kreutzwaldilt Pihkvamaa-reisi kirjeldust avaldamiseks kavatsetavas ajaviiteajakirjas, sest «oleks ju ilus, kui saaks näidata Pihkva eestlaste vaimselt iseseisvamale olukorrale, et seda vastu seada meie eestlaste orjuse läbi allakäinud olukorrale.»¹⁰⁰

Nii käsitletakse juba antoloogia alustamise momendist peale rahvaluule põhiküsimusi. See näitab, et Neus püüdis igati selgust saada rahvalaulude probleemistikus, mida muidugi oli oluline tunda juba teose koostamise eel.

Antoloogia koostamise põhimõtted formuleeris Neus ise järgmiselt:

«Selts nimelt kavatseb väljaantavas eesti rahvalaulude valimikus arvestada mitte ainult poeetiliselt, mütolooiliselt või ajalooliselt tähelepanavat, vaid ka tervikut, nii et esindatud oleks ka nõrgem külg, ja valimik, nii palju kui võimalik, annaks pildi eestlaste kogu rahvalaalu-loomingust. Ometi ei tohi väärtuslikku kuidagi tagasi tõrjuda, vaid see peab otsustavalt esikohal olema; nõrgemale ainult viidatakse ja antakse mõned näited.»¹⁰¹

Mitmekesisuse taotlust on Neus ka tõepoolest realiseerida püüdnud.

Antoloogia koostamisel on tal kasutada olnud ca 1300 laulu.¹⁰² Kui arvestada kõiki sel ajal tuntud variante (olgu trükis või käsikirjas), teeb kõik kokku umbes niisama palju. Seega on tal käes olnud peaaegu kõik sel ajal noteeritud tekstid.

Väljaande aluseks on 1) trükitud rahvalaulud, 2) käsikirjad. Trükitud materjali hulgas on tekste Schlegeli reisikirjadest, Rosenpläneri «Beitragest», «Inlandist» jm., käsikirjadest on kõige

⁹⁸ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 13. VII 1847.

⁹⁹ Samal arvamisel on ka A. Ahlqvist; vt. A. Ahlqvist, Viron nykyisemästä kirjallisuudesta, lk. 101 jj.

¹⁰⁰ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 24. IX 1849.

Eestis viibimise ajal 1844 reisis Lönnrot mitu nädalat Lõuna-Eestis, kirjutas sellest oktoobris rektor Snellmanile Soome: «Eesti vanasõnad, mõistatused, laulud ja muinasjutud on soome omade sarnased, neid võib praegu veel koguda, küll vist mitte enam kaua. Opetatud Eesti Seltsil pole aga rahalisi võimalusi kogujat välja saata. Herrnhuutlased sõdivad nende vastu ja vihkavad neid, soovivad neile kadu.» (Elias Lönnrotin matkat II, Helsingi 1902, lk. 263).

¹⁰¹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 28. VI 1847.

¹⁰² A. H. Neus, Ehstnische Volkslieder, eessõna, lk. XII.

rikkalikumalt materjali andnud Knüpfferi ja Kreutzwaldi kogud ning Neusi enda noteeringud.¹⁰³

Pöördumine Kreutzwaldi poole nõu ja abi saamiseks osutus Neusile viljakaks. Tekkis pidev kirjavahetus, millest Kreutzwaldi pool on kahjuks ainult mõne kontseptiga esindatud, muu on vist hävinud. Kreutzwald oli andmete andja, seletaja, tarbe korral julgustaja. Neus märkas soodsat vastutulekut ja esitas Kreutzwaldi üsna kohe ka Eestimaa Kirjandusliku Ühingu kirjavahe-tajaliikmeks.¹⁰⁴

Ikka ja jälle oli Neusil puudu lauludest. Kreutzwald hankis ja saatis, nii 9. VI 1847 — 4 laulu Laiuselt, 7 Palamuselt, 3 Tor-mast, kokku seega 14. Siis palus Neus laste-, lapsehoidja- ja hällilaulu.¹⁰⁵ Ta ütles end tundvat laste liisuvalemeid, oli neid saanud Keilast ja küsis nüüd Kreutzwaldilt seletusi.¹⁰⁶ Eelmisel sügisel oli ta Kreutzwaldilt saanud 20 laulu, 18 neist EKV fondis (EKV F 232 m. h., lk. 5—8), üleskirjutamise kohaks on antud Laiuse kihelkond; nr. 19 ja 20 on Kreutzwaldi rahvalaulude põhi-käsikirjas (Fond 63, M 3, lk. 156—157, nr. 78—79), üleskirjutamise koht — Setumaa. Siia kuulub ka peaaegu täielikult Kreutzwaldi enda looming «Põhja kotkas kurja lindu», mis seisab Neusi kogus esimesel kohal.¹⁰⁷ Veidi hiljem annab Kreutzwald hinnangu tema hiljaaegu saadetud hällilauludele: «Varem läkitatud hällilauludel pole ühtki väärtust, need saatsin Teile prooviks, kuna Teil sellest liigist midagi ei ole. Mulle peaaegu paistavad nad saksa laulude imitatsioonid olevat, ka kuulsin ma neid mõisa lapsehoidjalt.»¹⁰⁸ Neusi «Kalamehe laulu» asemele Kundast soovitas Kreutzwald enda oma, mis olevat Ranna-Virumaalt 1824. a. üles kirjutatud.¹⁰⁹ Laul ilmuski Neusi väljaande teises vihikus nr. 58 B («Kalapüük»), on aga oluliselt Kreutzwaldi enda looming. Pikk seletus on laulu algul kallaspappide ülesannetest ja tegevusest, kellest on kirju-tanud F. G. Arvelius.¹¹⁰ Kirjale on lisatud veel kaks tartukeelset laulu.¹¹¹ Kreutzwald läkitas Neusile ka laulu «Vana aeg oli vaeno-aega», mille ütles saanud Mart Mohnilt, tegelikult on aga tema enese looming.¹¹² Laul näitab head orientatsiooni ajaloos: eest-laste minevik on olnud ränk orjus mitmesuguste kurnajate all. Tekst ilmus Neusi raamatu I osas, nr. 40. Opetatud Eesti Seltsile

¹⁰³ A. H. Neus, Ehstnische Volkslieder, lk. XII—XIII; 447—448.

¹⁰⁴ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 28. VI 1847.

¹⁰⁵ Sealsamas.

¹⁰⁶ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 28. XI 1848.

¹⁰⁷ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 1. VIII 1847.

¹⁰⁸ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 12. IX 1847.

¹⁰⁹ Sealsamas.

¹¹⁰ F. G. Arvelius, Beschreibung des Strömling-Fanges. — Livländische Lese-Bibliothek 1896, nr. 4, lk. 126—127.

¹¹¹ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 12. IX 1847.

¹¹² Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 10. X 1847.

on Kreutzwald selle saatnud juba varem, nii et seda võidi esitada koosolekul 6. VI 1845.¹¹³ Samal ajal saatis Kreutzwald veel neli rahvalaulu, mis kõik on ilmunud Neusi kogus: nr. 41; 50 D; 62 E; 101 D.¹¹⁴ 1851. aasta algul sai Neus Kreutzwaldilt vihiku laulude ja nõiasõnadega; vihikus on ka Schultz-Bertrami laule (Fond 63, M 4 : 1).¹¹⁵ Seesuguseid saadetisi näib olevat veelgi. Täiendava materjali küsimistest ja saamistest on kirjavahetuses palju juttu. Korduvalt palus Neus selgitusi sõnade, fraseoloogia ja idiomaatika kohta.¹¹⁶ Edasi huvitas teda, kas improviseerijate värssidel on mingit väärtust, kas kasutatakse laulude saateks kannelt, nagu kujutab L. Maydell Opetatud Eesti Seltsi Toimetuste I vihikus, kas koor ka tallinna murdes kordab pulmalaulude refrääni *kaasike*, *kannike*, kas eesti rahvalauludel on üks või mitu meloodiat, sest kõik nad kuulukse ühesugused.¹¹⁷

Jõudumööda püüdis Kreutzwald vastata, niipalju kui ta nooruses oli suutnud tähele panna ja meelde jätta, uuteks uurimisteks polnud mahti. Et kandleaade rahvalaulu esitamisel eestile pole tüüpiline, seda Kreutzwald ei teadnud. Viiside arvu üle ei pidanud ta end võimeliseks otsustama, sest ta ei pidanud end musikaalseks. Lönnrot arvanud eestlastel olevat kaks meloodiat, Faehlmann aga, et neid on palju.¹¹⁸ Laulude esitamise viisi kohta kõneleb Kreutzwald järgmist:

«Virumaa värssid, nagu neid endisel ajal pulmades improviseeriti, olid vahetevahel väga ilusad ja poeetilised, nimelt võistulaulmisel, kus mõlemad pooled pruudi ja peigmehe paremusi teineteisele vastu seavad; säherdused ekstemporeeritud laulud on ka salvava pilke poolest rikkad. Eestimaal, kus lauluand enamasti naiste juures esineb, loovad ekstemporeeritud laulegi üksnes naised ja tüdrukud; mehed laulavad harva ja enamasti ainult siis, kui pea soe on, mispuhul siis ka üsna jämedaid ropendusi ette tuleb. Tõelisi meeslaulikuid, eesti minstreleid, on minu teada praegusel aastasajal olnud ainult üks, nõndanimetatud *vana* ehk *vana laulumees*, keda ma viimast korda 1811. a. jõulude ajal ühes pulmas nägin kui kõrges eas rauka, aga ka dr. Faehlmann mäletab veel teda. Tema lauludest on mul alles veel üksainuke, mille te pärastpoole peate saama, sealjuures ka tema kandle kirjelduse.»¹¹⁹

Veel tahtis Neus teada, kes laulu juhatab, kas kindlad isikud või see, kellel külalistest juhuslikult seks kõige rohkem osavust?

¹¹³ Das Inland 1845, nr. 34. vg. 606.

¹¹⁴ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 10. X 1847.

¹¹⁵ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 9. I 1851.

¹¹⁶ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 23. VI 1847 jm.

¹¹⁷ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 28. VI 1847.

¹¹⁸ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 13. VII 1847. — Selles kirjas on eriti palju sõnade ja väljendite seletusi.

¹¹⁹ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 13. VII 1847.

Kas eestlastel on ka rohkem tantse kui need monotoonsed keerutused talgutel või kõrtsides? Kas leidub ka nõidussõnu ja -vormeid haiguste vastu?¹²⁰

Kreutzwald vastas: erilist juhatajat pulmas laulmisel ei olevat, igaüks võivat olla eestvõtja, koor kordab tema üksikuid värse. Ainult vana laulumees nimega Roots Rüütel, Virumaa kerjusmeeslaulik olevat suutnud kõiki kuulama panna.¹²¹ Improvisatsioonidel puuduvat igasugune väärtus. Tantsudest teadis Kreutzwald peale hariliku valsi veel paari.¹²²

1848. aasta algupoolel valmis Neusil rahvalaulude valikväljande esimese vihiku käsikiri ja ta läkitas selle Tartusse tsenseerimiseks.¹²³ 26. juulil 1848 on tšensor Sahmen trükkimisloale alla kirjutanud, vihik ilmus aga alles 1850. aasta esimesel poolel. Seda trükiti 600 eksemplari, millest 350 anti Neusile honorariks. Neist 330 müüs autor raamatukauplusele 75 hõberubla eest. Neus hindas Kreutzwaldi materjalide osa esimeses vihikus suhtega 11 : 54 ja saatis talle selle suhte alusel honorariks 15 hõberubla.¹²⁴ Kreutzwald ütles, 1. vihikut Tartus müüdavat kalli hinna eest — 1 rubla tükk, ostuhinna kättesaamiseks peab kaupmees vaid 75 eksemplari müüma, ülejäänud on talle puhaskasu.¹²⁵

Üldiselt tunnustav arvustus leidis toeses siiski olulisi puudusi. Schultz-Bertrami arvates olevat sissejuhatus pealiskaudne ja tõlked konarlikud.¹²⁶ Ülemõpetaja Meyer olevat samuti ühel Eestimaa Kirjandusliku Ühingu koosolekul «voolavamaid värstõlkeid» nõudnud. Ka Kreutzwald arvas sedasama: Umberpanekud on seal enamjaolt puised, aga p a r e m a s tõlkes võiks nii mõnigi laul mõjule pääseda.»¹²⁷

Arvustustest resigneeritud Neus võttis omaks alliteratsiooni taotlustest tekkinud puudused tõlkes. Schultz-Bertrami rahvalaulude tõlke paremaks pidajatele tahab ta seletada: tema tõlge tahtvat mõtet ja vormi selle sõna laiemas mõttes edasi anda. Aga Neus ei tahtvatki arvustusele midagi vastata: «Miks ausat püüdlust veel turuplatsil kaitsma peab?»¹²⁸ Schultz-Bertram on tõlkinud aga vabalt ja «St. Petersburger Zeitungis» 1849. nr. 10 ja 11¹²⁹ ilmunud tõlked eesti rahvalauludest on tõepoolest poeetilisemad kui Neusi omad.

¹²⁰ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 28. VI 1847.

¹²¹ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 13. VII 1847.

¹²² Sealsamas.

¹²³ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 13. VI 1848.

¹²⁴ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 19. V 1850; Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 30. V 1850.

¹²⁵ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 30. V 1850.

¹²⁶ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 19. V 1850; vt. ka Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 109, märkus nr. 1.

¹²⁷ Fr. R. Kreutzwald Schultz-Bertramile 27. XI 1859. — Kreutzwaldi kirjavahetus IV, lk. 101.

¹²⁸ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 31. VIII 1850.

¹²⁹ Sealsamas.

Kus se pilleraga jäanud?
 Wikhali makha villistat.
 Kus se wikkal jälle jäanud?
 Luisko kotsi kallataud.
 Kus se luisko jälle jäanud?
 Mõttas kuuwa kanna õttas.
 Kus se häud on jälle jäanud?
 Karro hiikus hännakoost.
 Kus se karro jälle jäanud?
 Karro läks üle dümmi nna kiroko.
 Ülle wu wina järwe.
 Ülle hakkoksi kalla järwe.
 Siina se karro ärraformad.
 Siina ta maetud mätta siig.
 Pihka polle püüwa siig.

89.

Olla minna wana uuri mehi.
 Muppajin ülle habboxi.
 Kargajin ülle kallukki.
 Ülle loqa kiinapuisi.
 Nüüd jään wannaks jättijeksi.
 Ei sa eanam ülle orrika.
 Ülle päisi pörtsokesi.

Eggap, sa ülle läwrogi.

90.

Mis se jummad minna löwad
 Alla ilona albede loffidat.
 Teate ilona pea leutid?
 Las wainid las loqa puutid.
 Teat härja itteetid.
 Wannate tarka tarkis puid.
 Oole kelle kikkutid.
 Emmak alla õnnatid?
 Oka minna wana alba loffid!
 Teek minna tarka talonitid.
 Teik minna lakka langonitid.
 Logem fidda, sa isfata.
 Logem fidda, sa unnatid.
 Sõllet polle isfa õnnatid.
 Emma ilona tullatid.
 Sõddu on löinud tadrakafid.
 Wannad warrakafid muunnatid.
 Minna eggajin meijfjin, kaffjin wotid.
 Mul on isfa õnnatid.
 Emma ilona tullatid.

Altes Aufg. von Josephstädter, 1833. Altes car. Brunnholz von Schwarzgraben, 1834. Altes
 unäugige Forst. — 90. Aufg. von aus d. Kunde ei. jung. Christen vom Süde-Lag im
 hiesigen Kirchspiel, 1835. Altes, wohl zusammengekommen aus se. — 91. Altes.

Siin oleks põhjust käsitleda veel üht Kreutzwaldi etteheidet, mis selgitab viimase arusaamisi rahvaluuletekstide publitseerimise kohta. Pisasjadeni täpne materjalide edasiandmisel ja kommenteerimisel, ütleb Neus: «Me peame ju võimalust mööda täpsuse eest hoolt kandma.»¹³⁰ Kreutzwald arvab aga teisiti. Ta ei kirjuta sellest otseselt Neusile, küll aga Faehlmannile:

«Kui arusaajal, vaimukal ja asjatundlikul mehel oleks see lauluvara käes olnud, mis Neusil kasutada oli, siis oleks ta kindlasti paljudest variantidest korralikud lugemistükid teinud üht teisega täiendades. Niisugusest püüdest pole paraku jälgegi näha, paljud teisendid on esindatud oma puudulikus kuues. Sapienti sat.»¹³¹ Kreutzwald on omade tekstidega kahtlemata nõnda toiminud, teisendeid täiendanud ja ümber loonud. Samalaadilise etteheite Neusile tegi ka Ahlqvist: Neus ei oska üksikuid laule tervikuks liita, nagu selles suhtes andekas Lönnrot. Neus pole kusagil tervikut taotlenud, ta on rahvalauluteisendeid ainult reastanud. Keel on ebaühtlane vastavalt sellele, kellelt rahvalaulud on üles kirjutatud. Laulukogu avaldas Eestimaa Kirjanduslik Ühing, mis on vaid selles eesti selts, et ta paikneb Eestimaal.¹³² Et Neus seda teinud ei ole, selle eest on tänapäeva uurijad talle tänulikud. Samuti tuleb tagasi tõrjuda teine etteheide, et Neus oleks pidanud laulud ka keeleliselt ühtlustama, seega lokaalsed erijooned kaotama.¹³³

Neus töötas peatumata edasi. 19. V 1850 teatas ta Kreutzwaldile oma antoloogia 2. vihiku saatmisest Laakmanni trükkijale sooviga, et see läkitataks paranduste tegemiseks edasi Kreutzwaldile. Neus palub Kreutzwaldi olla otsekohene kriitiseeriija. Selle vihiku käsikirjaga tekkis aga tõkkeid tsensuuris:

«Laulude käsi on Tartu tsensuri juures halvasti käinud. Ta ei ole mul mitte ainult kõik maha kustutanud, mis kupja või orjuse kohta käib, kuigi see on tunduvaks raskuseks, on siiski arusaadav ja võib välja kannatada, vaid hiljem veel mitmed — kõige paremad — nekrutilaulud ja mõned elegeiad. Seeläbi muutus lünk nii suureks, minu oma otsustusvõime kõlbliku ja mittelubatava kohta nii kõikuvaks, et ma praegu uue osa käsikirja Tartu pidin saatma ja vist jälle mõndagi kärbitud kujul tagasi saan.»¹³⁴

Kahjuks on tsensuuriarhiiv selles osas puudulik, nii et me selgusele ei saa, millised tekstid nimelt mittelubatavaks osutusid. Võib üsna kindel olla, et nende laulude tekstid on meil olemas, nagu on olemas terve Neusi antoloogia alusmaterjal. Aga millised

¹³⁰ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 12. XII 1851.

¹³¹ Fr. R. Kreutzwald Dr. R. Faehlmannile 29. I 1850. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, Tartu 1936, lk. 168.

¹³² A. Ahlqvist, Viron nykyisemmstä kirjallisuudesta, lk. 103—104.

¹³³ Sealsamas.

¹³⁴ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 25. X 1850.

46. Der Verhöhnerten Klage.

Verwandt ist ein finnisches Lied bei Wolff, Hausbuch d. Volks-
poesie, S. 125.

Das 3. 4 erwähnte Krummholz ist ein Haupttheil des zum ehst-
nischen und russischen Anspann Gehörigen.

21.

Mis se Jummal minda lo- nud	Was hat Gott mich werden lassen
Alla ilma albaks lapsaks, Peale ilma pea teukle!	In der Welt ein elend Kindlein, Vor der Welt so früh zum Hohne!
Eks woind lua loga puuk- se,	Kount' ich nicht ein Krumm- holz werden,
Isfal' härja ikkeekse,	3 Nicht ein Joch des Vaters Far- ren,
Wennale tarka tarbispu- da,	Nicht ein brauchbar Holz dem Bruder,
Öele ölle kubbukle,	Eine Strähne Stroh der Schwe- ster,
Emmale alla istmeekle?	Nicht ein sanfter Eig der Mut- ter?
Ohk minna waene alba lapsi! Keik minno tukka tulenekse, Keik minno lakka langeneksl	Ach ich arm und elend Kindlein, 10 Wehn in Lüft' all' meine Loften, Fallen all' die Flechten nieder!
„Lögem sedda, se o isfata, Lögem sedda, se o emmata!	„Schlaget diese, die ohn' Vater, Schlaget diese, die ohn' Mutter!

neist tsensori rahulolu ei suutnud teenida, selle kohta pole praegu võimalik otsust anda. Kui arvestada «Alg-Kalevipoja» tsenseerimist ja sellest kustutatud mõtteid¹³⁵, on Neusi kurtmine orjus-, küllap ka nekrutilaulude kohta arusaadav. Millised aga võisid olla kustutatud eeleegi? Ka seda on raske mõistatada.

Peaaegu täpselt aasta pärast käsikirja loovutamist Laakmanile võis siiski trükkimine alata.¹³⁶ Valmis sai ka kolmanda köite plaan.¹³⁷ Selle köitega tegeles Neus veel kolmveerand aastat ja läkitas käsikirja siis trükkijale. Vaja oli aga lisaandmeid kommentaarideks ja Kreutzwaldilt teada saada laulude üleskirjutamiskohad.¹³⁸ Kuigi Neus kartis tsensorit, kes võis kustutada palju¹³⁹, ei olnud sellega siiski nii suuri tõkkeid kui teise vihikuga. Ainult materjali tuli rohkesti, ruum aga oli piiratud.¹⁴⁰

Tsensor J. de la Croix andis 14. märtsil 1852 ilmumisloa ja teos tervikuna tuli samal aastal päevavalgele.

Kodumaal nii palju muret valmistanud valikkogul oli Saksa maal hea vastuvõtt.¹⁴¹

1853. aastal esitas Neus teose Teaduste Akadeemiale Demidovi auhinna saamiseks.¹⁴² Retsensiooni selleks puhuks kirjutas A. J. Sjögren.¹⁴³ Arvustuses konstateeriti Neusi töö edasiviivat osa. Rahvalauludel pole ainult kunstiline väärtus, nad on tähtsad ka ajaloolastele, etnograafidele, filoloogidele. Eestlaste laule on siamaani avaldatud juhuslikult, mitmesuguseks otstarbeks. Neid pole kuhugi sellekohasesse asutusse koondatud, vaid trükkimata käsikirjad seisavad erakätes, kus nad on halvasti kasutatavad ja kadumisohus, nagu neid tegelikult ongi kaduma läinud. Laulud, mis 18. ja 19. sajandi vahemail saatsid veel kõikjal ühiseid põllutöid ja lõbustusi, hakkavad juba täielikult ununema. Seda tähtsam on Neusi teos nüüd. See on teaduslik väljaanne, varustatud sisesejuhatause, märkuste ja allikaviidetega. Positiivsena märgitakse autori püüdu tuua laulu- ja muinasjutuparalleele nii eesti kui ka teiste rahvaste loomingust. Säilitatud on ka laulude ortograafia, välja arvatud vead ning inkonsekventsused. Laulude valik on õnnestunud ning töö vajalik ja väärtuslik. Kõige raskemaid etteheiteid tehakse tõlgetele, milles leidub palju ebatäpsusi ning tekstide väärmõistmisi, ka on liialt silmas peetud vormi sisu arvel, eelkõige alliteratsiooni. Sjögreni järgi on hea tõlkija see, kes

¹³⁵ Vt. K. T a e v, Eesti kirjandus tsaristliku tsensori kammitsais 1850—1870. Dissertatsioon 1963. (Käsikiri TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.)

¹³⁶ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 24. V 1851.

¹³⁷ Sealsamas.

¹³⁸ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 23. II 1852.

¹³⁹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 3. X 1851.

¹⁴⁰ Sealsamas.

¹⁴¹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 28. VI 1853.

¹⁴² A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 26. VI 1853.

¹⁴³ Mélanges russes II. 1855, lk. 379—389. Двадцать второе присуждение учрежденных П. К. Демидовым наград, lk. 133—146.

suudab ühtaegu tabada nii vormi kui sisu ja võimalikult mõlemaid suudab originaaliga vastavusse viia. Ebasoovitavalt palju on Neus kasutanud peale tõlkepuuduste saksa arhailisi sõnu, mis omakorda raskendab sisu mõistmist.¹⁴⁴ Seletuste andmiseks ei tunne autor piisavalt soome ega eesti keele ajalugu, millest tingitult on töösse sattunud palju lingvistilisi eksimusi. Eesti keel on aja jooksul nii palju muutunud, et pinnalise keeletundmisega ei saa korralikku võrdlust teostada.¹⁴⁵ Puudustest hoolimata soovitab retsensent teost Akadeemiale Demidovi auhinna määramiseks.¹⁴⁶

Auhinda teos ei saanud, aga see märgiti ära austava tunnustusega.

Saanud raamatukaupmees Klugelt lao müügisummana 115 rubla, saatis Neus 1855. a. Kreutzwaldile sellest 23 rubla esimese vihiku puhul väljakujunenud suhete alusel.¹⁴⁷

Teos on pühendatud Fr. R. Kreutzwaldile austuse ja tunnustuse märgiks.

Valikkogu «Ehstnische Volkslieder» sisu ja struktuuri kohta on ütelda veel järgmist.

Teos algab lühikese sissejuhatusega, milles iseloomustatakse kokkusurutult eesti rahvalaulu. Osalt kordab ta siin juba 1836. a. öeldut.¹⁴⁸ Eessõna on koostatud teadusliku objektiivsusega, autor on ühtlasi arvestanud antoloogia «Ehstnische Volkslieder» võimalikku kasutajat.

Neus märkas, et aastasadade jooksul tekkinud ja paljukasutatud rahvalaul läheneb 19. sajandil pidevalt oma loomulikule hääbumisele ja oligi Tartumaal praktiliselt juba välja surnud. Sellepärast on tema antoloogia materjal pärit oluliselt Järva- ja Virumaalt, vähesed erandid ka Saaremaalt ja Noarootsist. See on üks põhjendus rahvalaulude antoloogia väljaandmiseks. Ei vaimulik laul ega ka ilmlik luule, mis saksa eeskujudel eestlaste jaoks on loodud, ei suutnud eestlaseni tungida, tema ainsaks kunstiliseks mõjutajaks jäi tema enda loodud rahvaluule.¹⁴⁹ See on teine põhjus. Kolmandaks võib käesolev väljaanne tõugata

¹⁴⁴ Vrd. ka: Jegór v. Sivers, Deutsche Dichter in Russland, lk. 266.

¹⁴⁵ Sjögren, Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Übersetzung von H. Neus, Reval 1850—1852. Beilage zu Nr. 75 St. Peterburger Zeitung 4. (16.) IV 1854.

Mélanges russes. Tome II, St.-Petersbourg 1855, lk. 379—389. Vene keeles: Двадцать второе присуждение учрежденных П. К. Демидовым наград, lk. 133—146.

¹⁴⁶ Mélanges russe. Tome II, lk. 389.

¹⁴⁷ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 21. X 1855.

¹⁴⁸ H. Neus, Ueber die Volkslieder der Esthen. — Dorpater Jahrbücher V, Leipzig 1836, lk. 217—232. — Seal on avaldatud 9 eesti rahvalaulu koos saksa-keelse tõlkega.

¹⁴⁹ H. Neus, Die Poesie des Inlandes in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. — Das Inland 13. XI 1845, nr. 46, vg. 787; Ehstnische Volkslieder I, lk. I.

uute laulude kogumisele, et päästa, mis veel päästa saab, teadusele vähemalt on neid vaja.

Liikidest nimetas Neus pulma- ja armastuslaule, kiige-, tantsu-, mängu- ning lastelaule, ka mõistatuslaule, joomalaule, laule põllutööst, mõnevõrra looduslaule. Vähe on aga ajaloolisi ja lüro-eepilisi laule, palju seevastu nalja- ja pilkelaule. Valu ja kurbust väljendavad laulud kuuluvad paremate hulka. Tähelepandavad on orjuslaulud. Nende tekkimisajendiks on suur viha orjastajate vastu.¹⁵⁰ Seega on Neus eesti rahvaluuleteaduse ajaloos see, kes katsus laule mingil viisil temaatiliselt liigitada. Küllalt raske liigitamisprobleemiga on paljud hiljemgi vaeva näinud, kuigi neil oli käepärast hoopis rohkem materjali kui Neusil.

Laulude liigitamine on Neusil siiski meelevaldne, osalt ka soome liigitust arvestav. Esimese katsena väärib see siiski tunnustust. Tähtis ei olnud autorile tüübi ja selle variantide kokku kuuluvuse tunnetamine, vaid sisuline ligidus, mille alusel ta ka erineva tüübi variandid ühe numbri alla koondas.

Laulud rühmitas Neus järgmiselt.

- I. Mälestused paganusajast. 17 laulutüüpi, 22 varianti.
 - II. Nõiasõnad ja laulud nõiavõimust. 10 laulutüüpi, 15 varianti.
 - III. Katolikuaja mälestused. 7 laulutüüpi, 9 varianti.
 - IV. Eepiline ja ajalooline. 8 laulutüüpi, 9 varianti.
 - V. Eleegiline. 7 laulutüüpi, 19 varianti.
 - VI. Laulu rõõm ja mure. 7 laulutüüpi, 19 varianti.
 - VII. Loodusest ja igapäevasest elust. 16 laulutüüpi, 70 varianti.
 - VIII. Armastus ja kosimine. 12 laulutüüpi, 22 varianti.
 - IX. Pulm, abielu, lapsearmastus. 7 laulutüüpi, 26 varianti.
 - X. Sõjalaulud. 3 laulutüüpi, 5 varianti.
 - XI. Pilke- ja naljalaulud. 6 laulutüüpi, 36 varianti.
 - XII. Seltskondliku elu laulud. 5 laulutüüpi, 50 varianti.
 - XIII. Lastelaulud. 8 laulutüüpi, 34 varianti.
 - XIV. Mitmesugused laulud. 7 laulutüüpi, 15 varianti.
- Kokku sai Neus 119 (120) tüüpi 351 variandiga.

Tähtis on, et Neus oskas tunnetada rahvalaulude teemade väljakujunemist rahva elust ja tema tõekspidamistest. 1836. a. ilmunud artiklis eristas ta katoliiklikke ja paganlikke motiive. Õigusega pidas ta laule vanadeks. Tähelepanuväärseks nimetas ta seda, et tekstid on truult rahva mälus püsinud.¹⁵¹

Laulude vorm on kindel, väljakujunenud ja lihtne, kõik laulud on trohheilises rütmis, millele vahel sekkuvad daktüüdid. Algriiim

¹⁵⁰ H. Neus, Ueber die Volkslieder der Esthen. — Dorpater Jahrbücher V, lk. 219; Ehstnische Volkslieder I, lk. III jj.

¹⁵¹ Sealsamas.

on tähtsal kohal, see tingib ka sõnavaliku, pole aga laen teistelt rahvastelt, vaid genuinne. Lauludes on palju keelelisi arhaisme.

Struktuurile iseloomulik on paljude liialduste (hüperboolide) esinemine: lauludes kõneldakse näiteks, kuidas kiige toodi Kirjalast, aisad Amblast, põhilauad Põltsamaalt. Sel kombel kujutatakse kiige valmistamist.

Paralleelism aitavat Neusi arvates sisu selgemalt, mõjusamalt ja suurema aktsendiga esile tuua. Paralleelvärsid täiendavad, seletavad ja tugevdavad peavärsi mõtet. See on seisukoht, mis vahepeal oli üsna kõrvale jäetud ja mida alles hiljem jälle uuesti on hakatud rõhutama. Astendus on enamasti nõrgenev (antiklimaks): kuld : hõbe : pronks. Laul armastab palju kordusi.

Nii summeerib Neus oma mõtteid empiiriliselt saadud muljete põhjal. Suur levimisareaal annab tunnistust laulu vanusest, mõned laulud on aga vähe tuntud ja vähe levinudki. Enamik laulikuist on naised, ka ühest meeslaulikust (Rootsi Rüütlist) kõneleb ta Kreutzwaldilt saadud andmetel.

Antoloogiaga tahtis Neus anda läbilõiget eesti lauluvarast ja see tal ka õnnestus. Vahel tuli esitada samast laulust erinevaid versioone, et lugejal tekiks parem ettekujutus. Arvestanud on Neus ka laulude luuleväärtust.

Laulud on trükitud paranduste ja lühendusteta, korrigeeritud on vaid trükivead või üleskirjutaja lohakused.

Tõlkida püüdis ta täpselt, seejuures võimalikult säilitada laulule iseloomulikku alliteratsiooni, kuigi sisu poetiseeritud edasiandmine tingib vahel muutusi.

Autor leidis korduvaid või sarnaseid lemmikmotiive, primitiivse inimese arusaamisi ja kujutelmi, nagu soome lauludes, võrreldagu eesti laule kasvõi Schröteri teoses «Finnische Runen» leiduvate lauludega. Schröteri teos ongi olnud Neusile eeskujuks tema lauluväljaannetele.

Lõpuks puudutas Neus ka laenude küsimust. Laene pärineb lätlaselt ja sakslaselt, viimastelt lastelaule.¹⁵² Vene laulutraditsiooniga näib kokkupuuteid vähem olevat. Palju on aga ühisjooni soome ja ingeri hõimudega.

Osa laule on tekkinud eri rahvastel oletatavasti üldinimlikust sarnasusest vaate- ja kujutusviisis¹⁵³ (*generatio spontanea*).

Kahtlemata oli Neus tekstoloogia rajaja eesti rahvaluuleteaduses ajal, millal lähtuti ka teaduslikkude tekstide avaldamisel tervikteksti ideest, tervikteksti saavutamiseks peeti lubatavaks variante liita ja interpolatsioonidega täiendada. Neus toimis teisiti. Ta avaldas täpse teksti, lisas juurde andmed üleskirjutajast, üleskirjutamise kohast ja viitas teksti varasema ilmumise kohale. Et

¹⁵² Sellele olevat tähelepanu juhtinud Kr. J. Peterson. Vt. Beiträge IX, lk. 20.

¹⁵³ H. Neus, Ueber die Volkslieder der Esthen. — Dorpater Jahrbücher V, lk. 222.

raamatut saaks kasutada ka keelt mitteoskaja, lisas ta eestikeelse teksti kõrvale samale leheküljele selle saksakeelse tõlke. Laulu-tekstide paremaks mõistmiseks leidub veel sõnaseletusi ja peaaegu iga laulutüübi eel lühike kommentaar, kus antakse viiteid sisule, paralleelidele ja ka kirjandusele (Lönnrot, Castrén, Europaeus, Grimm, Müllenhoff, Arnim-Brentano jt.). Tänapäeval ei pea need seletused täies ulatuses enam paika, ka kaasaegne arvustus juhlis tähelepanu vigadele keeelistes seletustes. Aga see on siiski meetodilt teaduslik, ja kasutatud on kõik autorile kättesaadavad andmed.

Liiga puudulik ülevaade materjalidest on tinginud tekstide väärmõistmisi ja ebaõiget liigitamist ning erinevate tekstide koondamist ühe tüübinimetuse alla. Laulude koondamise aluseks polegi õieti tüüp, vaid nende sisuline ligidus. Nii on laulud laulust (nr. 24), milles kujutatakse hüperboolselt laulu nõiajõudu, paigutatud nõiduslaulude peatükki, sinna, kus on ussi- ja hundisõnad. Laulu «Jõgi juure all» on nimetatud hambavalusõnadeks (nr. 21), kuigi seletustes laulu algul on antud tõepärane hambaarstimise kirjeldus. Samasse peatükki paigutatud «Neiu unenägu» (nr. 26) on tegelikult kosjafantaasia, ei mingi nõiduslaul. Nr. 27: Nõia maja on täielikult Kreutzwaldi looming «Kalevipoja» loomise eelharjutuseks ja leidub «Kalevipojas» täiel kujul (XV, 711—742).

Ka variantide ühendamiseга ühise numbri alla on olnud raskesti, nii 65 A ja B pole variandid; 67 C ei kuulu tüüpi 67, kuhu kuuluvad 67 A ja 67 B. Ei ole õigust kokku viia 68 A ja 68 B; 72 A ja 72 B jne. Viimase numbri all on vanad armastuslood Kelchi kroonikast ja Brandi reisikirjeldusest.

Vigu seletustes on kaasaegsed arvustajad küllalt märkinud, aga leidub selliseidki, mida pole märgatud. Tundmata siiski küllaldaselt talurahva elu, kipub Neus teksti vahel ebaõigesti interpreteerima. Uhes kirjas hoiatab Kreutzwald Neusi: tõlkija arvestagu seda, et eestlane armastab väljenduda piltlikult.¹⁵⁴ Künnilaulus, milles kiidetakse häid härgi, kes kündes käänavad kulda, piltlikult mõeldud — töö annab jõukust, arvab Neus seletuses rahaaugulauluks ja härgade kiitust ironiaks (65 A). Selliseid mõödalaskmisi tuleb ette teisigi.

Laule on Neusi antoloogias järgmistelt üleskirjutajatelt.¹⁵⁵

P. A g t — pastor Pöides, tema käsikirjalise laulukogu pealkiri on: «Ehstnische Volkslieder aus Oesel von P. A g t». Neusi kätte on sattunud selle käsikirja Knüpfferi tehtud koopia.

6 A, 24 B, 37, 52 C, 65 B, 85 B, 85 I.

¹⁵⁴ Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 13. VII 1847.

¹⁵⁵ Biograafilisi andmeid on saadud muuhulgas järgmistest teostest: H. R. Paucker, Ehstlands Geistlichkeit, Reval 1849; H. J. Paucker, Die Familie Paucker in Ehstland und Russland 1757—1885. Nach dem Familienbuche herausgegeben, Reval 1885.

J. A. v. Brand (1647—1691) — Saksa õigusteaduse professor, oli 1673. a. saatkonna koosseisus Vene keisri juures ja oma reisikirjelduses kirjutas muude Ida-Eesti andmete kõrval ka ühe Vastseliinas talupojapeol kuulnud laulu, kui ta oli teel Riiast Pihkva kaudu Moskvasse.

72 B ¹⁵⁶

A. Brandt (1812—1856) — arst Opotškas, oli Kreutzwaldiga kirjavahetuses ja saatis viimasele Pihkva kubermangust ka rahvalaule. See oli vist sama A. Brandt, kes avaldas ajakirjas «Das Inland» 1845. a. artikli «Polnisch Livland», kus on juttu lutsilastest ¹⁵⁷, nii on tegu etnoloogiliste huvidega isikuga.

+ 102 B ¹⁵⁸, + 102 E, + 106 E, + 108 A.

W. v. Dittmar (?—1826) — Vändra mõisnik, saatis Rosenplänterile avaldamiseks laule Vändrast, need ilmusid «Beiträge» IV.

86, 95 F, 97 A, 99 (4, 5), 102 G.

J. W. R. Everth (1775—1837) — pastor Jõhvis ja Koda-
veres, avaldas rahvalaule Rosenplänteri «Beiträges» III ja XVII.

71 B (25), 92 B, 99 (1), 119 A.

Fr. R. Faehlmann (1798—1850) — arst, kirjanik, ülikooli õppejõud, folklorist Tartus. Avaldas paar rahvalaulu, millest esimene on tema enda loodud.

+ 14, 58 A.

J. W. Friedberg — Haapsalu kreiskooli õpilane. Tema noteeritud laulud on Lääne-Nigula Paliverest.

43 A

Ch. J. Glanström (1752—1825) — Järva-Jaani pastor.

28 I, 48 A, 48 B, 81, 85 G.

H. Göseken (1612—1681) — Kullamaa pastor, eesti keele grammatika (1660) autor. Neusi antoloogias toodud tekst pärineb sellest grammatikast.

71 B (1).

A. Th. Helle (1683—1748) — Jüri pastor, eesti keele grammatika (1732) autor. Selles grammatikas oli palju rahvaluulelist materjali, mida kasutas ka Neus. Arvatakse, et rahvaluulelise materjali kokkukandja oli keegi teine (Hess). Väide vajab tõestust.

71 A (1—4), 71 B (2—24), 104 C (5, 10—18).

A. W. Hupel (1737—1819) — Põltsamaa pastor, paljude teoste autor. Tema grammatika ilmus 1780. a. Sellest grammatikast pärineb ka siin toodud laulutekst.

¹⁵⁶ H. Salu peab seda mitte rahvalauluks, vaid XVII sajandi pulmalauluks, vt. H. Salu, Tuul üle mere, Tampere 1965, lk. 180.

¹⁵⁷ O. Kallas, Lutsi maarahvas, Helsinki 1894, lk. 5.

¹⁵⁸ Ristiga on märgitud ümbertöötatud või saatja poolt luuletatud tekstid.

119 B.

A. F. J a h n — sünnipärane eestlane, tema üleskirjutatud laul pärineb Ridalast.

83 A.

J. J a h n s o n — Karuse koolmeister, kes on ise laule üles kirjutanud, ei anna aga täpsemat laulude päritolu kohta. Osa laule Lääne-, osa Pärnumaalt, kus ta varem töötas.

17, 66, 94 C, 95 D, 98 H, 98 K, 104 B.

Chr. K e l c h (1657—1710) — Järva-Jaani, Viru-Jaagupi ja Tallinna Niguliste pastor. Tema kroonikas «Liefländische Historia» (1695) on avaldatud esimene trükitud eesti rahvalaul «Jõrru, Jõrru, jooks ma Tullen», mis on sealt kopeeritud ka Neusi antoloogiasse.

72 A.

A. F. J. K n ü p f f e r (1777—1843) — 1800—1843 oli Kadrina pastor. Avaldas keelealaseid uurimusi ja kirjutas isiklikult üles palju rahvalaule Kadrinast ja selle ligemast ümbrusest.

2, 3 A, 3 B, 3 C, 3 D, 4 A, 5, 8, 9, 10, 13, 15, 21 B, 24 D, 25, 26, 28 II B, 30, 31, 33 B, 34, 35, 38, 44 A, 46 B, 47 A, 47 B, 48 D, 48 E, 49, 51 A, 52 A, 52 B, 52 D, 53 C, 53 D, 54 B, 54 C, 60 A, 60 B, 60 D, 61 B, 62 A, 63 B, 63 C, 67 B, 70 A, 73 A, 73 B, 74 B, 77, 78 C, 80, 82, 84 B, 84 C, 84 D, 84 G, 84 H, 85 A, 85 C, 85 D, 85 E, 85 F, 85 H, 87, 88 C, 89, 90 A, 94 A, 94 B, 95 E, 98 A, 98 B, 98 E, 99 (6), 100 A, 100 D, 101 E, 101 F, 101 G, 101 H, 101 K, 103 A, 103 C, 103 D, 103 E, 103 F, 103 G, 103 H, 104 A, 106 A, 109 C, 111 A, 111 B, 112 F, 113, 114, 177 B, 118, 119 C, 119 D, 119 E, 119 F, 119 G.

Fr. R. K r e u t z w a l d (1803—1882) — töötas arstina Võrus. Kirjutas nooruses laule paljudest kohtadest, hiljem kasutas ka teiste kogutud laule. Andis Neusile ka enda loodud või ümbertöötatud tekste. Ta annab oma tekstide päritolukohtadeks Laiuse, Torma, Kodavere, Maarja-Magdaleena, Palamuse, Peetri, Hageri, Rakvere, Ranna-Virumaa, Vastseliina, Setumaa.

+ 1, + 11, + 16, 18, 19, + 20, + 27, + 32, + 39, + 40 A, + 40 B, + 41, 42 A, + 45, 47 C, 50 A, 50 B, + 50 C, + 50 D, + 51 B, 53 A, 53 B, + 55, + 56 A, 56 B, 57, + 58 B, + 59, 60 C, 61 A, 62 B, + 62 C, 64 A, 65 A, 67 A, 68 A, 70 B, 71 A (7—12), 74 C, 75 A, 75 B, 78 A, 88 A, 90 B, + 91, + 92 A, + 93, 95 A, 95 H, 96 A, 96 B, 96 C, + 97 B, 98 D, 99 (2, 3), 100 C, 100 E, 101 B, + 101 C, + 101 D, 101 J, + 102 C, + 102 D, 105 A, 106 B, 107 A, 107 B, 107 C, 107 D, 107 E, 108 B, 108 C, 108 D, 109 A, 109 B, 109 D, 110 C, 110 D, 112 G, + 115, + 116, + 119 H.

L i p p i n g — vt. Kreutzwald nr. 115.

J. W. L. L u c e (1750—1842) — pidas Saaremaal mitmesuguseid ameteid, kirjutas palju raamatuid ja artikleid, sealt pärinevad ka Neusi valitud tekstid.

104 C (1—3).

O. W. Masing (1763—1832) — pastor, keeleteadlane ja ajakirjanik, töötas oma elu produktiivsemal perioodil Äksis. Laul leidub kirjajaktkendis, arvatavasti Masingu noteeritud.

95 B (Ul).

A. H. Neus. Tekstid on pärit Nissist, Noarootsist, Ridalast, Keilast, Haapsalust ja Tallinnast.

42 B, 42 C, 44 B, 46 A, 76 B, 84 I, 92 C, 98 I, 99 (7), 103 B, 106 D, 110 A, 112 D, 112 E.

B. A. F. Offe (1788—1850) — Tori ja Häädemeeste pastor. Avaldas mõningaid vaimulikke laule ja rahvalaule. Trükitud Rosenplänteri «Beiträge» III ja VI.

104 C (6—9).

C. Offe — eelmise tütar (?) Vt. eelm.

54 A, 63 A, 104 C (4).

H. J. Paucker (1759—1819) — pastor Nissis ja Simunas. 84 A, 84 E.

H. R. Paucker (1807—1872) — pastor Simunas.

48 C.

H. W. Ch. Paucker (1797—1833) — pastor Simunas.

21 A, 22 A, 78 B.

J. Petersohn — Koselt ja Keilast.

28 II A, 102 F, 110 B.

J. H. Rosenplänter (1782—1846) — pastor Pärnus, andis välja ajakirja «Beiträge zur genauern Kenntniss d. ehstnischen Sprache» (1813—1832), avaldas kirjutusi ja kogus materjale eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule alalt. Siin avaldatud laulud on pärit «Beiträge» VII, materjal arvatavasti Pärnu ümbrusest.

4 B, 6 B, 23, 24 A, 33 A, 36, 68 B, 76 A, 79 B, 97 C, 98 L, 100 B, 101 A, 105 B, 106 F.

N. v. Rossillon — paruness, (?—1846), sünd. Toll. Laulud ühe Roelasse sisserännanud elatanud eestlase suust.

43 B, 96 D, 117 A.

N. F. Russow (1828—1906) — ametnik, tõlk, kunstimuuseumi konservaator, kirjanik. On kogunud ka eesti rahvalaule ja kasutanud rahvalaulu vormi algupäraseis luuletusis. Neusi kogus avaldatud laulud pärinevad Paide ümbrusest.

7, 12, 24 C, 43 C, 69, 74 A, 95 G.

Chr. H. J. Schlegel (1757—1842) — pastor, postiametnik, kümnekõitelise reisiraamatu autor. Käsitles neis eesti rahvaluule mitmeid liike, avaldas sealsamas ka palju eesti rahvalaule, tekstid on saadud arvatavasti Virumaalt.

102 A.

G. H. Schüdlöffel (1798—1859) — Jõelähtme pastor, mitme jutustuse autor, kogus rahvalaule, 1836. a. võttis «Inlandis» kokku talle tuntud Kalevipoja-muistendid vastavas artiklis.

29, 64 B, 67 C, 71 A (5—6), 79 A, 98 C, 112 A, 112 B, 112 C.
G. v. Vietinghoff, mõisnik Rakvere ligidal (Kreutzwaldi
kaudu).

+ 84 F

Teadmata daam (Pühalepa?).

98 G, 106 C.

Teadmata üleskirjutaja Haapsalu ligidalt.

22 B.

Teadmata üleskirjutaja (Lihula).

1) 83 B, 88 B, 95 C, 98 F;

2) 71 B (26—27).

Oma aja kohta tähelepandav ja välismaal eesti rahvalaulu esindav «Ehstnische Volkslieder» I—III sisaldab palju huvitavaid tekste, mida omal ajal peeti täiesti autentseiks, nagu nad seda enamasti olidki. G. M. Santo kirjutab: Neusi kogu laulud on ehtsad eesti rahvalaulud. Santo kõneles eesti rahvalaulu vormist ja iseloomust ilmselt Neusi andmeil, omalt poolt lisas aga, et rahvalauludel on suur tähtsus rahva vaimu ja mineviku uurimisel, neil on suur luuleline veetlus, tundeväärtus ja naiivne fantaasiarikkus.¹⁵⁹

Seda vaadet on tulnud korrigeerida peamiselt Kreutzwaldi üleskirjutuste kohta. Kuni 1840. aastateni kogutud laulud Tartu-, Järva- ja Virumaalt on head ja ehtsad, hilisemad aga kas muudetud või otse tema enda loodud.¹⁶⁰ 1840. aastal ilmunud «Vina katkus» lastakse Elsu laulda ehtsat rahvalaulu «Suude sulg», mis on oma muutmata rahvapärase sõnakujus selle laulu täiuslikum variant (vt. Neus 53 A). Kreutzwald pole siin midagi teisendanud. Samas leidub ka rahvalaulude veendunud kaitsekõne koos kahetsusega, et lauluhelin väljadel üha vähenema kipub. Moonutatuse mulje jääb ka Kreutzwaldi kaudu saabunud teiste tekstidest (A. Brand, G. v. Vietinghoff). Kõige rohkem on moonutatud Setumaalt pärinevaiks nimetatud tekste. Neis lauludes on tegemist Kreutzwaldi enda loominguga, olgu siis aluseks kas mingid rahvaluulised motiivid või mõned värsirühmad või värsid. Seesugune looming tuleks kindlasti rahvaluulest kõrvaldada ja avaldada täiesti Kreutzwaldi enda nime all.

Tekib küsimus, millal ja millise tõuke mõjul hakkas Kreutzwald rahvapäraseid tekste ümber töötama või «rahvalaule» koguni ise looma. Vastuse sellele püüab anda Kreutzwaldi rahvalaulude kohta valminud eriuurimus. Siin võib konstateerida vaid, et tõukejõude on mitu, peale väliseeskujude veel kohalik ühiskondlik tel-

¹⁵⁹ G. M. Santo, Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kallewi-Poeg, eines ehstnischen Nationalepos, nebst einigen Bemerkungen über die ehstnische Volkspoesie. — Verhandlungen d. GEG III, 1 (1854), lk. 83.

¹⁶⁰ Vrd. E. Nirk, Kreutzwaldi rahvalaulutööstlustest 1840-ndail aastail. — Keel ja Kirjandus 1958, lk. 589.

limus, mida Kreutzwald temal olemasolevate materjalidega ei suutnud täita. Ajaliselt võib väita, — see sündis järsku, nagu võimaldavad järeldada arhiiviandmed.

Kreutzwaldi setude juurde minema õhutas Neus.¹⁶¹ Kreutzwald kirjutas ise oma Setumaal käimise aruandes: «Neusile Tallinnast kuulub vahetu teene, et ta, soovides saada Pihkvamaa lauludest mõne näite, mindki selle ala kohta tähelepanelikuks tegi.» 1848. a. teatas Kreutzwald, et parajasti on setude juures Märt Mohn.¹⁶² Kreutzwald ise oli käinud seal juba 1847. a. juulis ja avaldas 1848. a. trükis aruande. Selles rõhutas ta uhkusetundega, et ta esimesena asus viljelema seda *terra incognitat*, uurides tähelepänuist kõrvalejäänud rahvakildu. Siinamaani arvati, et setu laul on refrääni *leelo-leelo* pidev kordamine mõningate improviseeritud sõnade interpooleerimisega. Kreutzwald kummutas selle käibetõe, tõmbas paralleeli «Kalevala» ajaloost tuntud faktiga, nagu Karjalas, nii elas setuski veel eepiline luule, mis oli Soomes välja surnud.¹⁶³ Aruandele on lisatud mõned laulud, mis kõnelevad sellest, et Kreutzwald tõepoolest setu laulu on kuulnud, aga sellest siiski suuremat aru ei saanud.

Rida Kreutzwaldi saadetud tekste Neusile annavad aadressi Setumaale, on tõepoolest aga Kreutzwaldi enda looming. Osalt on ta neid loonud «Kalevipoja» eeltöona. Üks selline on Neusi kogu avalaul «Kaleviste muna», omamoodi loomislaul, aga Kreutzwaldi enda arenduses, nagu sellele tähelepänu juhtis juba M. J. Eisen.¹⁶⁴ «Kalevipoja» eelharjutuseks tuleb pidada ka laulu 40 B «Odamehed otsa peale», mille ütleb küll üles kirjutatud Laiuselt, samuti «Vana aeg oli vaenuaega» (40 A). Setumaalt olevat saadud «Orjapäevad» (nr. 41), kus üteldakse «Kalevi kalmo kaldal, / Vannaie päiva puhkava». «Kalevipoja» «Sissejuhatuseks» vastavat osa (v-d 207—213) meenutavad värsid:

Uts olli kurri kolemine,
Tõine tautsi tappemine,
Kolmas võera võttemine.

Setumaale viidatud «Sõjakulleri sõit» on jälle Kreutzwaldi loodud. Varade peitmise laulu (nr. 20), mis tegelikult on samuti Kreutzwaldi luule, ütleb Kreutzwald pärinevat Läänemaalt Laiusele siirdunud eestlaselt. Läänemaa ongi Kreutzwaldile mingi laulukungla, sinna ta juhib ka «Salme laulu» algmeid otsima;

¹⁶¹ Fr. R. Kreutzwald, Mitteilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben. — Verhandlungen d. GEG II, 2 (1848), lk. 43—51.

¹⁶² Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 16. IV 1848.

¹⁶³ Fr. R. Kreutzwald, Mitteilung, lk. 43—51.

¹⁶⁴ M. J. Eisen, Kaleviste muna. — Eesti Kirjandus 1924, nr. 5, lk. 190—194.

mingi kaugel ja salapärase nurk, millest ta kindlasti palju ei teadnud, kuigi seal naabruses Ohulepal elas, võib-olla midagi rahvasuust kuulis.

Kogu selle loomingu detailne vaatlus kuulub Kreutzwaldi rahvalaulude uurimusse. Rahvalaulude ümbertöötamisest Kreutzwaldi poolt on kõneldud varemgi. A. Annist leidis $\frac{1}{5}$ laule olevat kahtlast algupära, kuigi enamik elemente olevat osalt rahvapärane, alates rea-paari parandamisest kuni kogu laulu ümbersõnastamiseni. Laulud, kus leiduvad ainult mõned rahvapärased värsiread, pole siiski ju enam rahvalaulud, ja selliseid on õige mitu. Ka vähem «parandatud» laulud on siiski kahe autori, rahva ja ümberlooja omad, nad ei saa uurijale olla enam täisväärtuslik allikas.¹⁶⁵ Esimeste kohta väidab V. Pino julgesti ja õigesti, et need on Kreutzwaldi loodud laulud¹⁶⁶, tegemata sellega Kreutzwaldile vähematki kurja, teades, milline eesmärk tema tegevusel siiski oli, kuigi Kreutzwald neid esitas ehtsate pähe ja püüdis nende ehtsuseusku kaitsta.

Neusi «Ehstnische Volkslieder» sisaldab laule, mida Kreutzwald on kasutanud «Kalevipoja» koostamiseks, osa neist lauludest leidub ka Kreutzwaldi ja Neusi ühises kogus «Mythische und magische Lieder», kokku 39 lauluteksti.¹⁶⁷ Vaadelgem lühidalt nende osa «Kalevipoja» saamisloos.

Salme ja Linda kosjade kujutamiseks I loos on aluseks olnud 3 B, 3 A, 3 C, 3 D, 100 E. Neid on kasutatud vähesel määral veel XII loos karjapoisi laulus ja XVI loos Lapu targa tütre laulus. I loos leiame ka abielumõistatust EVI 104 C (12). Salme lahkumise kujutamisel koos Kaleviga (I lugu) on aluseks olnud 47 C, viimast meenutavad ka värssid keskmise põrgupiiga kurtmisel XV ja Kalevipoja lahkumisel XX loos. II loo sissejuhatajaks on kasutatud laulu laulu mõjujõust (24 A). «Uppunud vend» (4 A) on modifiitseeritud arsti otsimise episoodiks vanale Kalevile. Lesknaise laul (48 B) teenib samuti II loos Linda lesetundmuste kujutamist, nagu peab Linda leina väljendama laul «Kasvuaja mälestus» (48 B). Kalevipoja sündimise kujutamiseks on kasutatud Glanströmi üleskirjutatud tuhulaulu (28). «Millal maksan eide vaeva» (90 A) aitab iseloomustada Kalevipoja emahoolt. Kalevite võidulaulu kujutamisel III loos on kasutatud laulu «Neli metsa» (8), «Helise, metsa!» (24 D) aga seal, kus Kalevi pojad hüüavad ema ja mets vastab. Kohtades, kus kõneldakse laulmisest, on kasutatud «Kust laulud pärit» (50 B), mis on kontamineeritud tei-

¹⁶⁵ A. Annist, «Kalevipoja» saamislugu, Tartu 1936, lk. 123.

¹⁶⁶ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega II, Tallinn 1963, lk. 155 jj.

¹⁶⁷ Küsimust on ligemalt analüüsinud V. Pino uurimuses ««Kalevipojas» kasutatud rahvalaulud». Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega II, lk. 155–238. Siin veidi täiendatud.

sega — «Ei tohi laulda» (IV, VIII, XV, XVI, XVIII lugu). Laulu-
tüüp «Mere pühkimine» (10) on Soome-episoodis (IV—VI lugu),
aga ka sõidul maailma otsa (XVI lugu), seal, kus on tegemist
suure tammega. Suurest tammest saab lõpuks kehva mehe kam-
ber (50 A). Liigupiduepisoodis (VI lugu) tabame «Humala» (101),
samuti lustipidulaulus (XIX lugu). Kiigelaul (100 C) on Kalevi-
poja unenäos, kus kangelane näeb oma kadunud ema kiigel
(V lugu). Neidude troostilaulu (75 A) on kasutatud mure- ja
troostimeeleolude kujutamiseks (II, VIII, XIII, XIV lugu). Kreutz-
waldi enda loodud «Odamehed otsa peale» (40 B) on IX loos
nõuandes sõjaks ja XVIII loos sillasõjas. Kosjafantaasia «Kevad
ja sügis» (61 A) on pandud X loosse, kus linnud juhatavad kohta
hobuse ostmiseks, ning XIV loosse, kus Kalevipoeg põrgupiigadele
maalib pildi neid ootavast õnneajast. Alutaga targa tare kujutus
(XV lugu) on Kreutzwaldi luule (27). Vaeslapse laulu (42 A)
leiame ema otsimise episoodis (III lugu), vaeslapsest karjapoiss
(XII lugu), keskmise põrgupiiga üksindusmeeleolud (XV lugu),
«Suisa suud» (2) on kasutatud põrgueide hoopluses (XVII lugu).
«Suure härja laulu» ja «Talgulaulu» kontaminatsioon (63 C) aitab
kujutada Alevi härjatapmist (XIX lugu). XIX loo pidulauludesse
on põimitud «Jõin õlled, kõristin kannud» (101 B). Knüpfferi üles-
kirjutatud laul «Põgenemine sõja eest» (5) leidub kasutatuna
IX loos, kuigi ainult paari-kolme värsiga.

Kahe laulu kohta — 72 B (J. A. Brand) ja 76 A (Rosenplänteri
«Beiträge» VII, saksakeelne tekst ka J. Chr. Petri «Ehstland und
die Ehsten» II (1802), lk. 68 j.) teeb arvestatava otsuse H. Salu,
pidades mõlemaid 17. sajandi pulmaluulesse kuuluvaks, kust nad
on tunginud rahvasuhu.¹⁶⁸

Lõpuks tuleb Neusi väljaandes alla kriipsutada veel selle kül-
lalt täpseid kolmest osast koosnevat kommentaare.

1. Andmed laulude üleskirjutajate kohta leiduvad eessõnas ja
lõpukommentaari «Anmerkungen und Berichtigungen» ees ning
üksikute laulude juures.

2. Laulude sisu interpreteeritakse laulurühma ees ja tüübi-
numbri juures; seal antakse ka välisparalleele.

3. Lõpukommentaaris lisatakse iga lauluteisendi kohta veel
sõna- ja mõisteseletusi, eriti seletatakse mütoloogilisi mõisteid.
Teosel on ka nimede ja mõistete indeks.

Esimene eesti teaduslik rahvalauluväljaanne, kuigi valikkogu,
on suure tähtsusega sündmus eesti folkloristlikus kirjanduses.
Sellest ei saa mööda ka tänapäeva uurija.

Veel ei olnud «Ehstnische Volkslieder» III vihik päevavalgele
jõudnud, kui Neus organiseeris uut väljaannet, mis saigi teoks
1854. a. See on «Mythische und magische Lieder der Ehsten.
Gesammelt und herausgegeben von Fr. Kreutzwald und H. Neus.»

¹⁶⁸ H. Salu, Tuul üle mere, Tampere 1965, lk. 180—183.

St. Petersburg 1854. Raamatu on välja andnud Vene Teaduste Akadeemia, eessõna kirjutas sellele F. A. Schiefner. Materjali on andnud Kreutzwald, redaktsioon, kommenteerivad märkused, pikk eessõna ja laulude tõlked on Neusilt.

Kreutzwaldilt saadud laule jäi Neusil eelmises teoses avaldamata. Neid oli tal kahju tarbeta seisma jätta. Ta küsis akadeemik Böhlingkilt, kuidas neid võiks avaldada, ja nii nad pääsesidki akadeemia väljaannetesse.¹⁶⁹ Järgnes, nagu varemgi, palve Kreutzwaldile saata täiendavaid andmeid kommenteerimiseks. Neus sai välja kaubelda ka 25 priieksemplari. Juunis 1853 on Neus käsikirja saanud F. A. Schiefneri kaudu Akadeemiale.¹⁷⁰

Jaanuaris 1854 teatas Schiefner Kreutzwaldile, et raamatu trükkimist alustatakse varsti, loodetakse trükikojast lihavõtteks kätte saada.¹⁷¹ Aga alles juunis teatas Neus teose ilmumisest.¹⁷² Honorariks määrati kummalegi autorile 15 eksemplari, millest Kreutzwald sai 11 otse, 4 on ta suunanud autorieksemplarideks, neist ühe E. Lönnrotile.¹⁷³

«Mythische und magische Lieder» on üldse omapärane teos eesti teaduslikus kirjanduses. Siin on õige rohkesti ümberkohendatud või otse omaloodud tekste. Neus on aga oma kommentaarides püüdnud seletusi anda, taipamata, et tema ees seisavad pseudomütoloogilised mõisted, mis pärinevad Faehlmanni kunstmuistendeist, maamõõtja J. Lagose väljamõeldistest jm. Seletustest nähtub aga, kui laialt Neus siiski oli kaasaegses kirjanduses rahvusvaheliselt orienteeritud. Nagu J. Grimm saksa ja teiste rahvaste nimede juhuslikest samasustest kaugeleküündivaid järeldusi tegi, nõnda ka Neus. Aga tal leidub ka rida arvestatavaid seletusi, näiteks pisuhänna, tontide jt. kohta (lk. 80 jj.). Kreutzwald ütles «Müütilised ja maagilised laulud» olevat «tõeline eesti luu ja liha». Kuidas võtta! Traditsioonilise rahvalaulu asemel leidub siin küll õige ohtrasti isiklikku loomingut, millest õige väike osa baseerub otse rahvaluulel.

Sissejuhatuses arendas Neus oma teooriat eesti jumalateõpetuse kohta, võrdles seda skandinaavia omaga ja kasutas tema poolt juba avaldatud artiklite andmeid.

Oleks siiski huvitav lühidalt peatuda avaldatud tekstidel. Neid on avaldatud 38 numbri all kokku 54 teksti. Lisaks leidub tekstes veel kommentaarides.

P. A g t (Saaremaa): 8 («Tütar vette»).

J. W. E v e r t h (Kodavere): 13 A (Ussi sõnad).

Ch. J. G l a n s t r ö m (Järva-Jaani): 11 B («Väsinud lõikaja»).

¹⁶⁹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 12. XII 1851 ja 4. III 1853.

¹⁷⁰ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 28. VI 1853.

¹⁷¹ F. A. Schiefner Fr. R. Kreutzwaldile 29. I 1854. — Kirjavahetus III, lk. 40.

¹⁷² A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 4. VI 1854.

¹⁷³ F. A. Schiefner Fr. R. Kreutzwaldile 13. IV 1854; 11. V 1854.

F. Heller (Räpina): 14 B, 16 A, 26 C, 30.

J. A. E. Kolbe (Võru): + 5 A.

Fr. R. Kreutzwald (Järva-, Viru-, Tartu-, Setumaa): + 1, + 2 A, + 2 B, + 2 C, + 3, + 4, + 5 B, 6 («Ehted riisutud», ainult veidi muudetud), + 7 («Vanemuise laul», Kreutzwaldi poolt värssi pandud), 9 A, 9 B («Imetegija» + «Oleks see mees minu»), + 11 A, 13 B (Ussi sõnad Järvamaalt), 13 C, + 13 D, + 13 E, 14 A, + 16 B, 17, + 18, 19, 20, + 21, + 22, + 23, + 24, + 25 A, + 25 B, + 26 A, + 26 B, + 26 D, + 27, + 28, + 29, + 31, + 32 A, 32 B, 33, + 34 (Gutslaffi «Pikse palve» imitatsioon), 35 A, 35 B.

J. Lagus (Saaremaa): + 10 (osalt rahvapärane), + 36 (Tulihänna kinnipanemine), + 37, + 38.

H. W. Ch. Paucker (Simuna): 12 A («Kulla põlemine»).

J. H. Rosenplänter (Pärnu ümbrus): 12 B («Hiie noormees» + «Kulla põlemine»).

Tundmatu (Lihula ümbrus): 12 C («Tall taeva all»).

Nii on 54 tekstist 30 osalt või täielikult võltsitud või iseseisvalt loodud. Seega — kogu töö rahvaluule allikana ainult osaliselt kasutatav.

Selles raamatus trükitud laule on kasutatud ka «Kalevipoja» loomiseks: Kreutzwaldi töötlus «Küla jääb kuulama» (1) leidub piltides, mis peavad kujutama laulu mõju (VIII ja XV lugu). Rahvapärane ussisõnade töötlus (13 B, 13 C, 13 D) ja üks rahvapärane tekst (13 A) on vanamoorist targa ussisõnade aluseks (XIII lugu). «Üksep vennike minule» (9 B) aitab kujundada sõjaratsul uhkeldavat Kalevipoega, «Ehted varastatud» (6) on XIX loo Kalevipoja lustipeolaulus, «Lähme luulma lugusida» (2 A) XVI loos, «Vere sõnad» (29) on XX loos verejooksu sulgemise stseenis.

Rahvaluule uurimisest ei lähe kaugele ka eesti kultuuriajaloo tuntud pulmalaulude uurimine. Neil on mõnevõrra sidet ka eesti rahvalauludega, osalt on rahvalaulude motiive tunginud pulmaluulesse, aga on ka vastupidist. Neile on tähelepanu juhtinud Neus.¹⁷⁴

1863. aastal ilmus Tallinnas Eestimaa Kirjandusliku Ühingu poolt veel üks eesti rahvalaulude kogu, mis oli mõeldud tervitusväljaandeks Opetatud Eesti Seltsi kahekümne viie aasta juubeliks: «Der Gelehrten Estnischen Gesellschaft bei der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Zur Feier ihres fünfundzwanzigjährigen Jubiläums dargebracht von der Estländischen Literarischen Gesellschaft zu Reval». Koostajad olid A. H. Neus ja N. F. Rusow, viimane lisas saksakeelse tõlke esimesele laulule, Neus ülejäänule. Kokku avaldati selles 11 laulu, millest kuus oli võetud Knüpfperiilt, 5 Kreutzwaldilt. Kreutzwaldi laulud on aga kas

¹⁷⁴ Vt. artiklit «Die Poesie des Inlandes in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts». — Das Inland 1845, nr. 46, vg. 787—798.

pseudomütoloogia edasiarendused (nagu on esimene ja teine — «Videvik ja Kuujumal» ning «Legend») või tugevasti ümber töötatud («Noormeestele», «Kurtev armsam», «Sõjamehe kojutulek»), Knüpfferilt leidub kogus «Killalkäik», «Hoiatus tütarlastele», «Vara vaaseks», «Vana sõjamees», «Kurtmine venna pärast», «Kurtmine röövitud venna pärast».

Väljaandes on lisatud andmeid iga laulu päritolu kohta ja ka sõnaseletusi teksti paremaks mõistmiseks, nii nagu Neus oli toiminud oma antoloogiaski.

Kuigi Neusi teened on kõige jäävamad eesti rahvalaulude trükkisuunamise alal, tuleb siiski tema püsivat tööd eesti rahvaluuleteaduse seisukohalt hinnata ka mütoloogia uurijana. Siin on tal mõningaid pikemaid artikleid ja mahukas käsikiri, mis jäigi avaldamata.

Milliseid mõisteid Neus uuris?

Turris (vrd. soome Tursas). Kr. J. Peterson kinnitab, et eestlastel olnud piksejumal Thorr, keda nimetati ka Turris.¹⁷⁵ On usutav, nii arvab Neus, et sõjakail eestlastel oli ka oma sõjajumal, mõnes ühenduses piksejumal. Jumalad võisid tekkida mitmeti: pealik võis muutuda jumalaks, tavaliselt esineb vastupidine nähtus, muistsed kõrged jumalakujud on madaldunud aegamööda kangelasteks ja inimesteks.¹⁷⁶

Tegelikult on Turris Eestisse 19. sajandil soome usundist üle võetuna levinud sõjajumala nimetus, eesti rahvaluule ei paku selleks mingit tuge. Pseudomütoloogiline on muidugi ka Kreutzwaldi Turrise-pidu laul (Neus, EVI, nr. 16, lk. 62). Just siis, kui Neus oma artikleid kirjutas eesti jumalate kohta, küsis ta andmeid ka Kreutzwaldilt. Kreutzwald vastas, et ta neist vähe teab.¹⁷⁷ Ometi oli tal välja pakkuda isikupärase alusega Turrise-pidu laul.

Juudas. Artiklis «Das altestnische Gottheit Judas»¹⁷⁸ käsitleb ta selle mõiste esinemist eesti mütoloogias. Ta toob näiteid mitmelt poolt, ka lauludest:

Judas pandud junkuriks,
Kurrat pandud kubjaeks.

Juudas esineb rahvaluules tõepoolest kuradi eufemismina või paralleelnimena. Neus seletab: hirmutavate nähtuste esinemine jumalusena on tuntud koguni enne ristiusu tulekut. Juudas kuradi

¹⁷⁵ J. H. Rosenplänter, Beiträge XIV.

¹⁷⁶ H. Neus, Die altestnische Gottheit Turris. — Das Inland 1849, nr. 48, vg. 801—808. Vt. M. Haavio, Suomalainen mytologia, Porvoo-Helsinki 1967, lk. 103 jj.

¹⁷⁷ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 2. II 1849; Fr. R. Kreutzwald A. H. Neusile 11. III 1849.

¹⁷⁸ Das Inland 1849, nr. 36, 37, 39, vg. 612—616; 630—634; 657—660. Vt. ka M. Haavio, Suomalainen mytologia, lk. 427.

nimetusena Eestis ja Soomes arvatakse pärinevat leedu-läti sõnast *juodas jods*, tähenduses must, metsavaim, virmaline.

Tähelepanu väärib aga tema artikkel jumala kohta.¹⁷⁹ Ta leiab, et eesti sõna jumal põlvneb mingist semi keelest, kuigi mingi vaheastme kaudu (võrdleb vene кумир'i, mida Reiff peab laenuks araabia sõnast *kume*, täh. puuslikukujusid lõikuma). Jumal olevat olnud 12. sajandil soomlaste, eestlaste ja liivlaste juures ei midagi muud kui eri jumaluste üldnimetus. Vene кумир'is tuleb näha eesti jumala esiisa, samuti votjaki jumas; *j* ja *k* vaheldus on arusaadav ja esineb ka soome keeles, lõpp *er* muutus eesti keeles tihti *al*-iks, vrd. *treial*, alamsks. *Dreither*. Seega on Neus püüdnud selgitada rahvaluuleliste mõistete rahvusvahelisi suhteid, kahjuks on ta siiski aluseks võtnud juhuslikud sõnade ühtelangemised, samuti on ta kasutanud analoogiaid ka häälikumuutuste puhul, seetõttu ei pea järeldused ka enam paika.

Lijon, Lijoni ingel, eesti pseudomütoloogias jumalate ja inimeste vahemehena kujutatud, on J. Lagose poolt müstifitseeritud nimi, leiab aga Neusi poolt käsitlemist ja uskumist.¹⁸⁰

Tuule personifitseerimist näitavad kõnekäänud *tuule hing* ja *tuule õhk*.¹⁸¹

Mütoloogia-alaseid artikleid on tal üldse õige mitu ja õige mitmelt alalt, enamasti siiski seotud mingi etümoloogiaga.

1846. aastal tõlkis Neus ja avaldas koos minimaalsete kommentaaridega A. F. J. Knüpferilt saadud muinasjutu «Die Frau des Rõgutaja». Seal ta püüdis seletada mõistet Rõugutaja. Knüpfer oli selle muinasjutu üles kirjutanud ühelt eesti naiselt, kes olevat seletanud: rõgutajad (rõõgutajad) olevat poolkuradid või kuradi abilised (sellid). Neus on aldis mõistet *Rõugutaja* (Raugutaja) siduma põllundusega. Aluseks võttes sõnade juhuslikku kõlalist ligidust otsib ta etümoloogiaks seletust sõnast *rõuk* (roug), mis tähendab pikka suviviljakuhilat põllul.¹⁸² Võrdluseks viitab Neus ka soome mõistele Ronkoteus¹⁸³, s. o. viljajumal, läti Rungitis, Runges, viljahaldjas, kes vilja toob. Samuti viitab ta võrdluseks J. Grimmi «Mythologie» I-le, lk. 445.¹⁸⁴ Seletus on muidugi ekslik. Pigem on siin tegemist ikkagi rõõgutamise e. nututamisega.

Eesti rahvatraditsioonis tuntakse rõugutajat (rõõgutajat) kui pahatahtlikku nõiamoori, kes nututab lapsi.

¹⁷⁹ H. Neus, Das Ehstnische Wort *jummal*. — Das Inland 1849, nr. 24, vg. 396—399.

¹⁸⁰ Das Inland 1852, nr. 17, vg. 317—321.

¹⁸¹ Sealsamas.

¹⁸² A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 30. XII 1866.

¹⁸³ K. Krohn, Zur finnischen Mythologie I. — FF Communications 104 Helsinki 1932, lk. 27.

¹⁸⁴ Die Frau des Rõgutaja. Ehstnisches Märchen. — Das Inland 1846, nr. 48, vg. 1146—1148 (Beilage).

Mütoloogilise koolkonna esindaja pilguga on vaadeldud ka kohanimetid. Usna ulatusliku brošüüri kirjutas ta Tallinna nimeste¹⁸⁵; väiksem on artikkel Tartu nimede kohta.¹⁸⁶ Andmeid on ta kokku otsinud kõigist võimalikest allikaist — kroonikaist kuni muistendite ja rahvalauludeni, ja, nagu see sellele koolkonnale iseloomulik, juhuslike sarnasuste alusel kokku viinud nimesid ja olukordi, mis kokku ei kuulu.

Nii viib ta õigusega ühendusse vene kroonikais leiduva Kolõvan Tallinna nimena Kaleviga. Samuti on vastuvõetav Tõlluste nime sidumine hiiuga Tõll. Siis esitab ta aga küsimuse: Kas ei leidu teisigi jumalate järgi nimetatud mõisu? Ja saabki vastuseid, teadmata ise, et ta arutab pseudomütoloogilisi mõisteid. Habaneeme mõis Lääne-Harjumaal olevat saanud nime Ammerikkomois jumalanna Amariku järgi.¹⁸⁷ Soinitsemois või hiljem Soniste mõis Läänemaal olevat oma nime saanud Soini järgi. Teatavasti on nimi Soini või Sohni Kalevipoja paralleelnimena eesti rahvasuus tundmatu. Arvatavasti pärineb nimi Kr. J. Petersoni tõlgitud Gananderi «Soome mütoloogias», on Schultz-Bertrami kaudu «Kalevipojasse» sattunud, ja 19. sajandi uurijad, nende hulgas Neus, pidasid materjali vähesuse pärast seda nime rahvapäraseks. Kauksemois ja Kaukumois, mõisad Kauks ja Kock Virumaal ei tarvitse küll Kõue nimetusega Kouk ~ Kõu olla ühendatav. Tarbat ja Taara ei näi niisamuti olevat üht ja sama juurt.

Neusi «Ehstnische Volkslieder» I, nr. 41 «Die Tage der Unterjochung» on värsipaar: *Kallevi kalmo kalda al / Vannaie päva puhkava*, mida tõlgitseb Neus ise mitte kui Tallinna, vaid Kalevi kalmu nimeline koht peab olema kuskil ida pool, sest laul pärineb Setumaalt. Tegelikult on see laul Kreutzwaldi looming. Illustratsioonina selles vaimus tsiteerib seda ka J. K. Bähr.¹⁸⁸

Tallinna nime seletusele annab omapoolse osa ka Kreutzwald, kes leiab nime vanas variandis Lindanisse liitsõna *Linda nisa*. Muistendi järgi laskis Kalev Olevil linna ehitada isa hauale, siit leidsid paljud inimesed elatist. Kalevipoeg ütles: «Kas ei toida see koht elanikke nagu ema oma last rinnast.»¹⁸⁹ Sellest siis nimigi. Samal ajal ironiseeris ta eraviisil Neusi «Revals

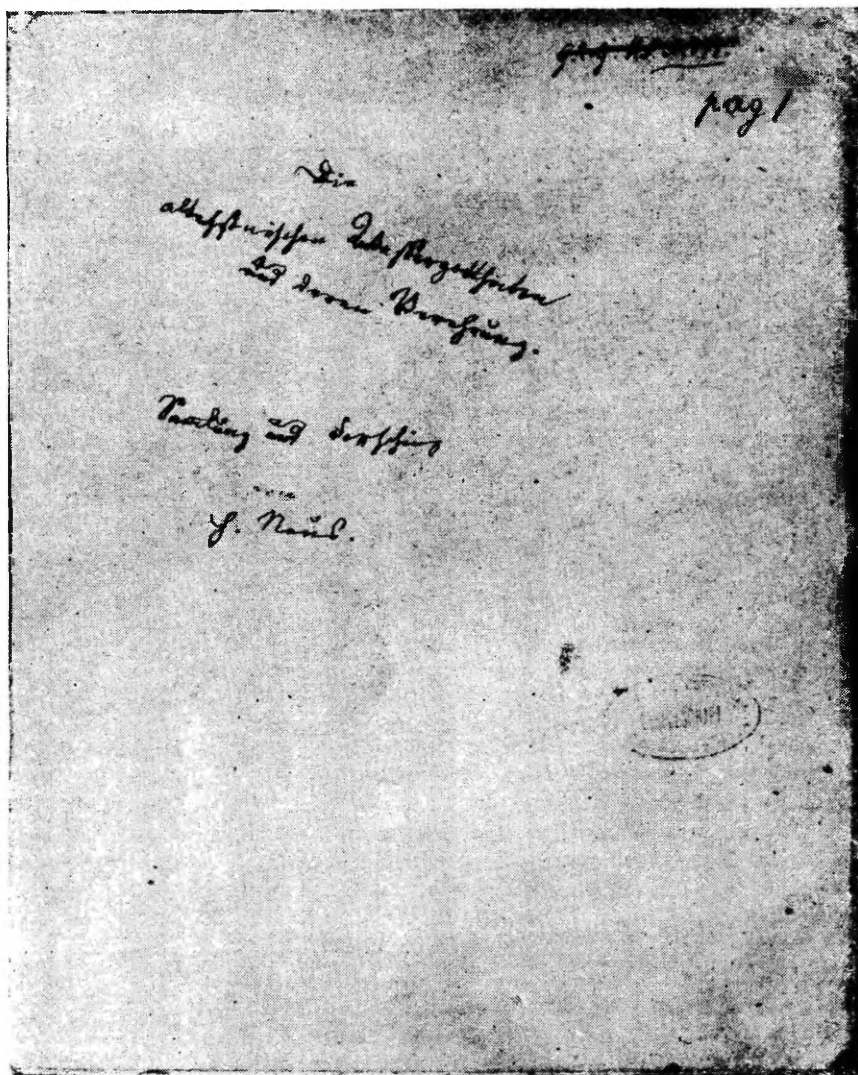
¹⁸⁵ H. Neus, Revals sämtliche Namen, nebst vielen anderen wissenschaftlich erklärt von —, Reval 1849.

¹⁸⁶ H. Neus, Zur Erklärung des Stadtnamens Dorpat. — Das Inland 1852 nr. 48, 49, 50, 51.

¹⁸⁷ Amarikku analüüsib Neus ka artiklis «Die alt-Ehstnischen Wind- und Frostgottheiten» (Das Inland 1852, nr. 17, 18, 20, 30, 31, 32), teadmata, et see on Faehlmanni väljamõeldud tegelane (õieti personifikatsioon) tema kunstmuistendis.

¹⁸⁸ J. K. Bähr, Die Gräber der Liven. Ein Beitrag zur Nordischen Alterthumskunde und Geschichte, Dresden 1850, lk. 66.

¹⁸⁹ F. R. Kreutzwald, Reval's ältester Esthnischer Name Lindanisse, vom Esthnischen Standpunkte beleuchtet. — Verhandlungen d. GEG III, 1. lk. 46—47.

A. H. Neusi käsikirja «Die altehstnischen Wassergötter» tiitelleht.

sämtliche Namen» leiduvate arutluste üle, soovitades Tölparu nime «Reinuvaderist» teaduslikult seletada.¹⁹⁰

Artiklis «Die alt-Ehstnische Wind- und Frostgötter»¹⁹¹ seletab ta tuuleema, kes olevat pigem jumalus kui nõid (vt.

¹⁹⁰ F. R. Kreutzwald Fr. R. Faehlmannile 24. X 1849.

¹⁹¹ Das Inland 1852, nr. 17, 18, 20, 30, 31, 32.

väljendust *tuuleema tantsib* = on väga tuuline, ka tuulepööris), sealsamas on juttu ka külmast.

Kalevi seletab ta kaljujumaluseks, sest keeleliselt tähendavat «Kalevi» kaljut, «Sullevi» aga sula. Soomlased ja eestlased on mäed ja kaljud hiidudes Kaleva ja Kalevi jumalustanud.¹⁹²

1850. aastal saatis Kreutzwald Neusile oma käsikirja Laiuse ilmaallika kohta.¹⁹³ Sel puhul avaldas Neus Kreutzwaldile, ta tahtvat oma arvamisid vee- ja ilmajumalate kohta kirja panna. «Minule on see üks huvitavamaid punkte eesti mütoloogias».¹⁹⁴ Tõepoolest asuski Neus siitpeale seda teemat töötlemale. 1854. ja 1855. a. tegeles ta sellega vahet pidamata. Oktoobris 1855 oli valmis juba 20 poognat. Neus kartis ainult, et seegi töö, nagu mõni muu enne seda, peab pulti lebama jääma. Rahuldust pakkuvat talle lootus, et töö vahest ehk aitab rahva mütoloogilisi kujutelmi selgitada. Ikka ja jälle pöördus ta Kreutzwaldi poole lisaandmete saamiseks.¹⁹⁵ 1860. aastal jätkus töö hoolimata terve halvenemisest¹⁹⁶, ei olnud lõppu näha ka veel 1864. a., sest uut lisamaterjali tuli üha juurde, olgugi tagasihoidlikult. Uudisandmed peale täienduste toomise võisid nihutada kujunemas olevaid vaatekohti.¹⁹⁷ Oma lubadusest on ta kinni pidanud ja pärast valmimist käsikirja Tartusse Õpetatud Eesti Seltsile saatnud.¹⁹⁸ OE Seltsi fondides, mida hoiustatakse Kirjandusmuuseumis, leidub see käsikiri tõepoolest praegugi.¹⁹⁹ Nagu Neus kartis, jäi uurimus avaldamata, O. Looritsa arvates peamiselt küll seltsi rahaliste raskuste tõttu²⁰⁰, kuid võib-olla ka töö lõpetamatuse pärast. Käsikiri kannab pealkirja «Die althehnischen Wassergott heiten und deren Verehrung. Sammlung und Forschung von H. Neus». See on kirjutatud tihedate ridadega kladesse, kokku 476 lehekülge. Tutvumine selle käsikirjaga näitab, et autor on tõepoolest kõik temale võimalikult kättesaadavad Eestis ja välismaal ilmunud vastavad teosed ja artiklid arvesse võtnud, rääkimata metoodilistest eeskujudest, mida pakkusid J. Grimm ja M. A. Castrén. Paralleele mõistetele tõi ta nii soome-ugri kui ka muudestki keeltest. Näiteks eesti sõna *näkk* võrdleb ta sõnadega soome *näkki*, rootsi *näcken*, *näck*; eesti *haldias* (haldjas, halgjas, halljas, hallias, hallijas) puu- ja veejumal, soome *haldja*, täh. valitseja, puu- ja veejumalus, vadja *altia*, sugulane lapi sõnaga

¹⁹² H. Neus, Die althehnische Gottheit Turris. — Das Inland 1849, nr. 48. vg. 805; Ehstnische Volkslieder I, laulutüübi nr. 2 seletus.

¹⁹³ Die heilige Wetterquelle bei Lais. ÕES, SK 148, 1/2.

¹⁹⁴ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 17. VI 1850.

¹⁹⁵ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 21. X 1855.

¹⁹⁶ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 20. II 1860.

¹⁹⁷ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 21. V 1864.

¹⁹⁸ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 13. VI 1856.

¹⁹⁹ ÕES, SK 477.

²⁰⁰ O. Loorits, Estnische Volksdichtung und Mythologie, Tartu 1932, lk. 8.

haldet, vananorra *halda*. Siin leiduvad ka sellele meetodile omased juhuslikkude paralleelsuste esitamised: haldjas meenutab talle haljast (vrd. vesihaljas, s. o. rohuhaljas või veehaljas), sõnalõpuline *s* võiks ehk saada tuge läti keelest. Schmidt'i kaardilt on ta leidnud kihelkonna nime *Halljall* (Haljala), ka kohanime Haldja. Maja- ja õuehaldjad olid algselt samuti puu- ja veevaimud.

Tehtud on suur töö, kokku kantud ulatuslik materjal. Autor viibis südamega selle juures, seda näitavad hoolikalt täidetud leheküljed, mille pilt muutub abitumaks koos selle koostaja haiguse progresseerumisega. Kui autori tervis poleks olnud nii vilets, oleksid tema töö tulemused olnud kahtlemata veelgi suuremad ja ühtlasemad. Seda oleks võinud võrrelda, kuigi mitte J. Grimm'i suurteosega «*Deutsche Mythologie*», siis kindlasti W. Mannhardti monograafiaga «*Die Götter der deutschen und nordischen Völker*» (Berlin 1860) või M. A. Castréni loengukursusega «*Die Vorlesungen*».

Peale ajaloolise osa on see käsikiri siiski tähtis ka tänapäeval eesti mütoloogia uurijale kui eeltöö ja allikate kogu, kuigi järelused on mitmeti ebateaduslikud.

Meie ees seisab mehe elutöö, millest oluline osa on pühendatud eesti rahvaluulele. Suhteliselt vähe oli siis veel materjali kogutud, süstemaatilise kogumistöö traditsioonid ja meetodid olid veel loomata. Õppust võtta oleks sellest mõnetigi. Neusi eesmärgiks sai panna materjal rääkima, teha sellest üldistusi. Ta püüdis olemasolevast vähesest materjalist kasutada järelduseks kõike kättesaadavat, abiks paralleelid teistelt soome-ugri rahvastelt ja naaberrahvastelt. Kuivõrd püsivalts Neus oma tööks püüdis kõik võimalikud ainekogud tühjaks ammutada ja saadud andmeid süsteemi seada, seda näitavad tema käsikirjad kõige selgemini.

Esimeste teaduslikkude uurimuste autor eesti mütoloogia käsitlemise alal, esimeste ülevaateartiklite kirjutaja eesti rahvalaulude sisust ja vormist, esimene eesti rahvalaulude tekstoloog ning laulude kommenteerija — sellisena tunneme seda väsimatut töömeest, kelle eesmärgiks oli tõde rahvast, kelle maal ta elas ja töötas ja kellesse ta suhtus siira poolehoiuga.

АЛЕКСАНДР ГЕНРИХ НЕЙС (ALEXANDER HEINRICH NEUS) КАК ФОЛЬКЛОРИСТ

Эдуард Лаугасте

Кафедра эстонской литературы и фольклора

Резюме

А. Г. Нейс родился в Таллине в 1796 году в семье художника из германских немцев. Он учился в Таллинской гимназии и в Тартуском университете. Затем проработал 2 года домашним

учителем (гувернером), а потом инспектором уездного училища в Палдиски (Балтийский Порт) и в Хаапсалу. Вследствие тяжелого заболевания глаз в 1841 году он должен был подать в отставку. Умер в Таллине в 1876 году.

Уже смолоду он начал писать стихи и переводить на немецкий язык эстонские народные песни и сказки. В нём рано пробудился интерес к научной деятельности. Он писал статьи по языку и топонимике и об эстонских народных песнях.

В 1850—1852 гг. появился комментированный им сборник эстонских народных песен «Ehstnische Volkslieder» I—III, с их характеристикой и переводами на немецкий язык, что дало возможность широко использовать их также за границей и благодаря чему эстонская народная поэзия стала известной в международном масштабе. Менее ценны изданные им совместно с Ф. Р. Крейцвальдом «Mythische und magische Lieder der Ehsten» (1854). В рукописи сохранилось его обширное исследование по эстонской мифологии «Die althehstnischen Wassergottheiten und deren Verehrung. Sammlung und Forschung».

Работы Нейса написаны на уровне современной ему международной науки. Он хорошо знал и использовал исследования тогдашних великих корифеев науки Я. Гримма, В. Маннгардта, К. Мюлленгоффа, Э. Леннрота и А. М. Кастрена. Необходимые сведения он получал от эстонских фольклористов Ф. Р. Фельмана и Ф. Р. Крейцвальда.

Проживая в Таллине, Нейс принадлежал к кругу прогрессивных интеллигентов, активно борющихся за освобождение эстонского народа от феодальной барщины (Н. Ф. Руссов, В. Благовещенский и др.). Это в свою очередь сближало его с творчеством эстонского народа.

Заслуги Нейса в истории эстонской фольклористики имеют непреходящую ценность.

ALEXANDER HEINRICH NEUS ALS FOLKLORIST

Eduard Laugaste

Lehrstuhl für Estnische Literatur und Folklore

Zusammenfassung

A. H. Neus wurde im Jahre 1796 in Tallinn als Sohn eines reichsdeutschen Künstlers geboren. Nach der Absolvierung des Gymnasiums in Tallinn und der Tartuer Universität arbeitete er zuerst zwei Jahre als Hauslehrer, danach als Inspektor der Kreis-schulen zu Paldiski und Haapsalu. 1841 war er wegen einer schweren Augenkrankheit gezwungen, in Pension zu gehen. Er starb 1876 in Tallinn.

Von seiner Jugend an betätigte er sich als Dichter und Übersetzer in die deutsche Sprache. Auch estnische Volkslieder und Märchen sind von ihm übersetzt worden. Schon früh begann er sich für wissenschaftliche Tätigkeit zu interessieren. Von ihm stammen Artikel über Sprache und Ortsnamen sowie über estnische Volkspoesie.

Bleibende Verdienste hat er sich auf dem Gebiete der estnischen Volkspoesie erworben. 1850—1852 erschien die ausgewählte Sammlung «Ehstnische Volkslieder» I—III, die mit Texterläuterungen, einer Charakteristik der Volkslieder und den Übersetzungen der Lieder versehen war. Eben durch diese Sammlung wurde das estnische Volkslied in weiteren Kreisen bekannt. Weniger wertvoll ist die zusammen mit Kreuzwald veröffentlichte Sammlung «Mythische und magische Lieder der Ehsten» (1854). Im Manuskript blieb eine umfangreiche Untersuchung der estnischen Mythologie «Die altehstnischen Wassergottheiten und deren Verehrung. Sammlung und Forschung».

Die wissenschaftlichen Arbeiten von Neus entsprechen dem Niveau der damaligen Wissenschaft. Die Werke damaliger namhafter Wissenschaftler J. Grimm, W. Mannhardt, K. Müllenhoff, E. Lönnrot, A. M. Castren u. a. hat er gut gekannt und benutzt. Von den estnischen Folkloristen F. R. Faehlmann und F. R. Kreuzwald hat er viele nötige Daten bekommen, besonders vom letztgenannten.

Während seiner Tallinner Periode gehörte Neus einem Kreis progressiver Intellektueller an, der sich aktiv am Kampf für die Befreiung des estnischen Bauerntums vom feudalen Joch beteiligte (N. F. Russow, V. Blagoweschtschenski u. a.). Dieser Umstand hat ihn wiederum dem Schaffen des estnischen Volkes näher gebracht.

Neus Verdienste in der Geschichte der estnischen Folkloristik haben einen bleibenden Wert.